

Vägen till hemmanet

Skattnödgning av skogsfinska nybyggen under första hälften av 1600-talet

Jan-Erik Björk

Projektarbete för kursen
Skogsfinnarna i Skandinavien
Mälardalens högskola HT 2009
Mars 2010

Förord

Under hela mitt yrkesverksamma liv har jag sysslat med ekonomiadministrativa uppgifter. Men mina fritidsintressen har hittills varit åtskiljda från mitt arbete. De senaste åren har mitt intresse för den skogsfinska kulturen blivit allt större. Fokus har oftast legat på olika företeelser i den tidigaste fasen av den skogsfinska kolonisationen som etablering, skattläggning, flyttningsrörelser, släktsamband etc. Det har i föreliggande projektarbete varit naturligt att förena en bakgrund som ekonom i arbetslivet med ett intresse för skogsfinsk kolonisation.

Projektarbetet har varit givande på det sättet att jag äntligen har kunnat ägna tid åt ett område som har intresserat mig ganska länge; nästan sedan början av mina studier om skogsfinnarna. Jag har lagt ner det mesta av tiden under hösten på en genomgång av ett omfattande och mycket givande juridiskt och kameralt källmaterial. Men mina insatser känns ändå otillräckliga, eftersom jag i stora stycken har försummat domböckerna för i varje fall Gästrikland. Dessa är i sammanhanget givna källor till kunskaper om skattläggning av det skogsfinska nybygget. Jag hade också velat utsträcka studierna till hela 1600-talet.

Projektarbetet ska därför ses som ett första försök att beskriva och i vissa stycken problematisera frågor kring skattläggningen, en del av anläggningsprocessen. I detta projektarbete ställer jag för ämnet relevanta frågor, presenterar ett inte så känt källmaterial, lägger fram ett preliminärt resultat, analyserar detta och drar vissa slutsatser. Min förhoppning är att någon gång i framtiden kunna lägga fram ett större arbete om anläggning av det skogsfinska nybygget.

Innehållsförteckning

Förord

1 Inledning	5
1.1 Syfte och frågeställningar	5
1.2 Rumslig och tidsmässig avgränsning	5
2 Forskningsläge	7
2.1 Reseskildrare och språkforskare	7
2.2 Finnskogsforskare och akademiska forskare	7
3 Metoder och källor	10
3.1 Skatteteknisk litteratur	10
3.2 Arkivmaterial	10
3.3 Plakatet av år 1636	11
3.4 Skogsordningar	11
4 Den skogsfinska kolonisationen	12
4.1 Förhållandena i Finland	12
4.2 Migrationen och dess orsaker	12
4.3 Utbredningsområde	13
5 Strategibegreppet	14
5.1 Nedsättningsbrev	14
5.2 Kronoskyttarnas strategier	14
5.3 Köpstrategier	14
5.4 Fäbod- och vallvaktarstrategier	14
5.5 Ödeshemmanstrategier	14
5.6 Gästgivare	15
5.7 Övriga strategier	15
6 Modell för anläggning av torp/nybygge	16
6.1 Val av plats	16
6.2 Lokal syn	17
6.3 Bedömning och beslut vid tinget	17
6.4 Uppodling och byggnation	17
6.5 Skattläggning	18
6.6 Införande i jordebok	18
6.7 Inlösen/bördslösen	19
7 Beskattningen på jord	20
7.1 Skatternas uppkomst	20
7.1.1 Kollektiva skatter	20
7.1.2 Huvudskatten	20
7.2 Jordskatten under 1500-talet samt 1600-talets början	20
7.2.1 Skattläggning, metoder mm	20
7.2.2 Skattepersedlar/skattetitlar	21
7.2.3 Jordeböcker	22
7.2.4 Uppbörd och leverans	22
7.2.5 Övriga skatter och pålagor	23

8 Undersökningsområden	24
9 Gästrikland	25
9.1 Beskattning	25
9.2 Ovensjö socken	25
9.2.1 Bygd och befolkning	25
9.2.2 Skattläggning i svenskbygden	25
9.2.3 Skattläggning av skogsfinska nybyggen	27
9.3 Ockelbo socken	28
9.3.1 Skattläggning i svenskbygden	28
9.3.2 Skattläggning av skogsfinska nybyggen	29
10 Dalarna	32
10.1 Beskattning	32
10.2 Nås socken	32
10.2.1 Bygd och befolkning	32
10.2.2 Skattläggning i svenskbygden	33
10.2.3 Skattläggning av skogsfinska nybyggen	34
10.3 Västerbergslagen	35
10.3.1 Skattläggning av skogsfinska nybyggen	35
10.4 Ore, Orsa och Rättvik socknar	37
10.4.1 Skogsfinsk kolonisation	37
10.4.2 Skattläggning	37
11 Värmland	39
11.1 Beskattning	39
11.2 Fryksände socken	39
11.2.1 Bygd och befolkning	39
11.2.2 Skattläggning i svenskbygden	39
11.2.3 Skattläggning av skogsfinska nybyggen	40
12 Sammanfattning och slutsatser	43
Gästrikland	
Dalarna	
Värmland	
Ordförklaringar	44
Otryckta källor	48
Tryckta källor och litteratur	49

1 Inledning

Den skogsfinnska kolonisationen i Sverige har i stor utsträckning beskrivits i artiklar, litteratur och avhandlingar. Uppfattningarna om kolonisationen har präglats av såväl schablonartade föreställningar som vetenskapligt inriktade angreppssätt.

På senare tid har den etablerade forskningen gjort upp med diverse vanföreställningar. En utbredd uppfattning, särskilt i romantiserad skönlitteratur, har varit att den invandrande finnen med familj och kreatur "på släptåg" slog sig ner i ödemarken långt från "ära och redlighet". Han levde där i långliga tider utan att betala vare sig skatter eller andra pålagor. De mer eller mindre nomadiserande finnarna utkämpade veritabla krig med de bofasta bönderna i svenskbygden. Så såg inte verkligheten ut! Den svenska kronan var i högsta grad intresserad av att den uppodlade jorden förökades och därmed också landets resurser. Därigenom kunde också skatteunderlaget öka, vilket var nödvändigt för att finansiera de krig som Sverige under vissa tider deltog i. Skattefrågorna fick allt större aktualitet under 1600-talet då Sveriges stormaktstid inföll.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att **undersöka hur skattläggningen av de skogsfinnska nybyggena gick** till vid tiden för den tidigaste kolonisationen. Härtill kommer det faktum att bristen är stor rörande arbeten om skatter och skattläggning av skogsfinnska nybyggen. I sammanhanget kan följande frågor ställas upp för denna studie.

- Gjorde man vid skattläggningen någon skillnad mellan skogsfinnska och svenska nybyggen gällande skattetitlar och skattenivå?
- Fanns det några skillnader av regional art i denna process?
- Förändrades skattläggningen i något avseende över tiden?
- Under 1600-talet utfärdades tre s.k. skogsordningar. En av dem publicerades inom ramen för undersökningsperioden. Har utgivningen av den på något sätt påverkat förfarandet? Hölls några rannsakingar i anledning av den?
- Vilka effekter fick skattläggningen för de skogsfinnska nybyggarna? Skiljde de sig på något sätt från de svenska kolonisterna?

1.2 Rumslig och tidsmässig avgränsning

Det är inte möjligt med tanke på olika förutsättningar att behandla frågeställningarna på för landet övergripande nivå. Skattläggningen har därför undersökts på mikronivå, d.v.s. genom studier av skattläggning av enskilda nybyggen. I avsikt att få fram eventuella skillnader har jag valt undersökningsområden utifrån ett antal kriterier. Sverige har naturligen varit den givna utgångspunkten för mina val. Med tanke på antalet skogsfinnska bosättningar har det varit nödvändigt att kraftigt begränsa studieobjekten. Jag har valt att behandla nybyggen från olika delar av landet; i dessa fall Gästrikland, Dalarna och Värmland. Härigenom har jag fått en möjlighet att studera geografiska skillnader och om skillnader i jordnaturer har haft någon betydelse för skattetitlar och skattenivå. Skillnader mellan skogsfinnska och svenska nybyggen måste självklart studeras i en jämförelse mellan sådana.

Tidsaspekten är väsentlig för förståelsen av skattningsprocessen. En totalundersökning för 1600-talet hade varit önskvärd, särskilt med hänsyn till de ändrade förutsättningar som de publicerade skogsordningarna innebar. Med tanke på den tid som har stått till förfogande har jag emellertid varit tvungen att begränsa undersökningen till den första hälften av 1600-talet. Det innebär att endast den första skogsordningen från 1647 ingår i studien.

2 Forskningsläge

Maud Wedin har i sin avhandling *Den skogsfinnska kolonisationen i Norrland* redogjort för forskningsläget allmänt sett rörande skogsfinnarna. Hon skiljer mellan den första tidens reseskildrare/språkforskare och senare tiders vetenskapligt inriktade forskare. Med hänsyn till ämnet för detta projektarbete är det naturligt att ställa frågan om i vilken utsträckning skatterättsliga frågor och frågor om skattläggning har behandlats i forskningen? Den korta tiden har inte möjliggjort en djupare genomgång av samtliga i Wedins avhandling ingående arbeten. Genomgången begränsas till svenska verk eller verk som gäller svenska förhållanden och som kan ha någon beröring med själva ämnet för detta projektarbete.

2.1 Reseskildrare och språkforskare

De tidigaste beskrivningarna publicerades redan under slutet av 1600-talet och första hälften av 1700-talet; då oftast som reseskildringar. Vid slutet av 1700-talet skrevs ett antal artiklar med skogsfinnskt innehåll. C. A. Gottlund skulle komma att göra de första studieresorna i syfte att besöka just finnbygderna. Vid sekelskiftet 1800/1900 och framåt genomförde ett antal finska forskare språk- och folklivsinriktade forskningsresor till huvudsakligen de områden som kallas Finnskogen i gränstrakterna mellan Norge och Sverige.

Nämnda verk ligger utanför intresset för projektarbetet och har följaktligen inte behandlats här. Det är knappast troligt att något av verken berör ämnet för studien.

2.2 Finnskogsforskare och akademiska forskare

Under 1900-talet har en betydande mängd arbeten i form av böcker, artiklar och annat publicerats av såväl fritids- som yrkesforskare. Den första akademiska avhandlingen lades fram 1888 av Petrus Nordmann, följd av J. V. Palmqvist 1924. Flera viktiga arbeten med varierande karaktär av vetenskaplig forskning har i olika ämnen presenterats av forskare som Sven Lönborg, Richard Gothe, Albert Hämäläinen, Julius Mägiste, Rickard Broberg, Ingvar Jonsson, Veijo Saloheimo, Kari Tarkiainen med flera. Sedan 1989 då Per Jonsson presenterade sin avhandling om skogsfinnar i proletär miljö har ytterligare fyra doktorsavhandlingar lagts fram: Tuula Eskeland 1994 om ortnamn i Norge, Gabriel Bladh 1995 om finnskogens landskap och dess utveckling, Eija Lähteenmäki 2002 om skogsfinnska kolonisation ur ett centralt maktperspektiv och senast Maud Wedin 2007 om skogsfinnska kolonisation i Norrland. Vidare har Lennart Stenman i en forskningsrapport utifrån ett skogsfinnskt perspektiv, publicerat viktiga rön angående förfoganderätten till mark och vatten.

Verk som tar upp skogsfinnska kulturuttryck i form av föreställningsvärld, byggnader, språk och liknande ligger utanför ramen för följande genomgång. Den förste som ägnar skattläggningen ett intresse var Petrus Nordmann. Han beskriver i ett särskilt kapitel dessa frågor, "Beskattningen af finnarnes jordlotter". Han gör på nio sidor en ganska noggrann genomgång av beskattningen i olika avseenden, i huvudsak regionala sådana. Några komparativa studier mellan svenska och skogsfinnska nybyggen har han dock inte gjort. Inte heller finns några analyserande jämförelser över tid.

Rickard Gothe lämnar inledningsvis i sitt första verk *Hassela-finnarna* spridda uppgifter om beskattningen i svenskbygden innan finnarnas ankomst (R Gothe 1942, s.14-22). Längre fram

i boken redovisar han uppgifter om skattläggning och skattenivåer för ett flertal finntorp (R Gothe 1942, s.68-70). Det andra arbetet *Medelpads finnmarker* berör skattläggning på några sidor i inledningen. I övrigt anger han skattebelopp m.m. i samband med redovisningen av torpen. I det tredje verket *Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland* återger han uppgifter om de olika finntorpens skattenivåer ofta hämtade från lantmätaren Tresks¹ kartering. Men författaren gör inte i något fall några jämförelser med de svenska bosättningarna eller analyser i övrigt rörande skattläggning.

Ingvar Jonsson syftar i sin doktorsavhandling *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid* till att klarlägga jordbeskattningen i Norrland (exklusive Gästrikland) fram till början av 1600-talet. I avhandlingen behandlas inte specifikt skogsfinsk kolonisation ur ett skatteperspektiv, även om viss skattläggning av skogsfinska nybyggen nämns (I Jonsson 1971, s.109).

Richard Brobergs bok *Finsk invandring till mellersta Sverige* har karaktären av ett översiktsverk. Broberg lämnar en översiktlig beskrivning av främst kolonisation och bosättning från medeltiden till 1600-talets slut. Han nämner vid några tillfällen, i synnerhet för Värmland, uppgifter om skattenaturer och frihetsår. Men någon djupare studie har han inte gjort över beskattningen som sådan.

Per Jonsson behandlar i sin avhandling *Finntorparna i Mången jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*. Avhandlingen beskriver omvandlingen av ett kronotorp/hemman till en av bruket dominerad egendom. På sidorna 26-29 ger han en viktig och uttömmande beskrivning av vissa skattetekniska begrepp som stadge- och stubbehemman, stubb- och röjselrätt etc. Hans fokus har varit Mången², varför frågor rörande skattläggning och skatter i övrigt inte finns.

Gabriel Bladh har i sin avhandling *Finnskogens landskap och människor under fyra sekel* fokus på förvandlingen av landskapet, i främst undersökningsområdet Fryksände socken i Värmland. Han har i några sammanhang belyst frågor om skatter och skattläggning såsom skattebetalning i svenskbygden under 1500-talet, nedsättningsbrevens betydelse, skattesatser för vissa av finnar upptagna hemman och föfoganderätten till de upptagna hemmanen. Men han ger ingen samlad bild av den process som leder fram till skattläggning eller gör några jämförelser. I boken saknas uppgifter om skattläggningens konsekvenser.

Lennart Stenman publicerade år 1998 den i detta sammanhang mycket viktiga skriften *Rätten till land och vatten*. Det är en forskningsrapport som utgår från ett svedjefinskt perspektiv. Rapporten berör samhällets rättsliga syn på den skogsfinska kolonisationen. Författaren beskriver ganska ingående rådande lagstiftning och sätter in den i sitt sammanhang på en generell, teoretisk nivå. I ett särskilt avsnitt behandlar författaren skattläggning av finntorp/skattehemman. Rapporten saknar dock empiriska studier med jämförelser och analyser mellan olika finnbygdsområden och mellan svenska och skogsfinska nybyggen. Författaren avslutar sitt verk med en redovisning av forskningsbehov. Han pekar där på behovet av en systematisk granskning av tillämpningen av regelverket (L Stenman 1998, s. 108).

Maud Wedins syfte med avhandlingen *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland* har varit att undersöka den skogsfinska kolonisationen i Norrland och angränsande områden i Dalarna

¹ Olof Tresk var lantmätare och utförde viktiga karteringar av skogsfinska torp under perioden 1637-1639

² Ett s.k. stadgehemman i Grythyttan socken, d.v.s. det var skattlagt efter särskilt utfärdad stadga

från ett brett och övergripande perspektiv. Hon behandlar a) forskningsläge, b) skogsfinnar som begrepp, c) skogsfinnarna ur ett ovanifrånperspektiv och i rollen som aktörer och subjekt samt d) strategiproblematiken. Hon har i stor utsträckning använt kameralt källmaterial, men i huvudsak i syfte för datering av kolonisation och bosättning inom undersökningsområdet. Här och var förekommer enstaka uppgifter om skatteförhållanden. Ett i detta sammanhang viktigt kapitel rör skogsfinnarnas förvävsstrategier. Men frågor om skattläggning och därtill hörande jämförelser och analyser saknas i stor utsträckning.

3 Metoder och källor

Författandet av detta projektarbete har byggts på olika slag av underlag och arkivmaterial. Det är inte möjligt att behandla skattläggning utan insikter i den skatthistoriska utvecklingen. Det har också varit nödvändigt att gå igenom ett betydande arkivmaterial. Vidare har, som tidigare nämnts, skogsordningen för år 1647 studerats.

3.1 Skatteteknisk litteratur

Författaren till projektarbetet har haft tillgång till ett ganska omfattande bibliotek rörande skatteteknisk litteratur. Följande verk har inspirerat författaren i hög grad och dessutom använts som källa i flera fall:

- *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*, B Boethius 1957
- *De stående skatterna på jord 1400-1600*, F Dovring 1951
- *Handbok innehållande svenska författningar etc.*, J G Branting 1827
- *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid*, I Jonsson 1971
- *Kronans jordeböcker*, G Wirsell 1968
- *Register över A A von Stjernemans samling av riksdagsbeslut etc.*, C U Leyonmarck 1820
- *Rätten till land och vatten*, L Stenman 1998
- *Sveriges finansrätt*, L G Linde 1887

Härtill kommer de s.k. Sandbergiska samlingarna,³ vilka i vissa delar innehåller rikliga uppgifter om skatter och liknande frågor. Samlingarna har till stora delar getts ut i bokform i *Grundskatthistoriskt arkiv*; utgivet av J E Hultgren 1887.

3.2 Arkivmaterial

Uppgifter om aktuella skatter och dess titel, kvantitet, nivå m.m. redovisas främst i de s.k. jordeböckerna. De tillkom under Gustav Vasas regeringstid på 1540-talet och innehåller uppgifter om kronans rättigheter av alla ränte-, avrads- och fodringspliktiga bönder och landbor (G. Wirsell sid. 10-11). Jordeböckerna i bl.a. form av den, för detta projektarbete viktiga, s.k. årliga räntan, ingår till en början i de s.k. landskapshandlingarna. Senare vid länsreformens ikraftträdande på 1630-talet är jordeböckerna intagna i de s.k. länsräkenskaperna. Jordeböckerna har dock brutits ut och bildar en särskild serie som kan studeras på mikrofilm. Jordeböckerna för undersökningsområdena har gått igenom fram till 1650-talet. I landskapshandlingarna ingår också en betydande mängd brev och liknande dokument, utställda av olika personer till och från kronans tjänstemän. De kan beröra ödehemman, godkännande av olika förändringar i skattefrågor, erkännande av rättigheter av olika slag mm.

Häradsrätten eller tingslaget var forum för ärenden eller mål om anläggning av nybyggen och torp. Resultatet av den rättsliga hanteringen antecknade man i domboken. Alltsedan mitten av 1500-talet finns långa serier av domböcker för ett mycket stort antal av Sveriges häradsrätter och tingslag. Det var häradsrätten eller tingslaget som prövade nybyggarens möjlighet att ta upp torpet, ombesörjde syn och fastställde skatteuttaget. Häradsrätten eller

³ Ihopsamlade av kamreraren i Riksarkivet C Sandberg. Samlingarna förvaras i Riksarkivet

tingslaget var den juridiska arena där representanter för statsmakten mötte det lokala samhället. En mötesplats där skillnader i synsätt mellan kronan och den självägande nämnden med tiden blev alltmer uppenbar. Makten skulle med tiden förskjutas från de lokala företrädarna till kronans tjänstemän. Som nämnts ovan har genomgången av domböckerna för Gästrikland av tidsmässiga skäl fått stå tillbaka. Det innebär att exakta uppgifter om skattläggning och skattläggningsår inte har kunnat presenteras för några av undersökningsområdena. Jag har i dessa sammanhang fått förlita på mig på andrahandskällor som landskapshandlingar och jordeböcker.

3.3 Plakatet av år 1636

Plakatet har sin bakgrund i kronans intresse för och värnande om bergsbrukens behov, främst i Bergslagen. Nämda plakat utfärdades i september 1636 och riktade sig mot de s.k. lösfinnarna. Av plakatet framgår bl.a. att den lokala förvaltningen snarast skulle rannsaka om de torp som ännu inte var skattlagda eller "bolby förnär". Och "efter laga års förlopp skall ock Landshövdingen veta sådana torpställen att skattlägga och för viss ränta i kronans jordeböcker införa låta" (R Gothe 1948, s.28).

3.4 Skogsordningar

Som nämnts ovan har kronan under 1600-talet gett ut skogsordningar vid tre olika tillfällen. Med tanke på studiens begränsning till första hälften av 1600-talet har främst skogsordningen från år 1647 studerats. Skogsordningarna från år 1663 och år 1683 har inte berörts i denna undersökning, vilket är en uppenbar brist. En fullständig undersökning hade kunnat avslöja en eventuell ändrad syn på skattläggningen under det senare 1600-talet.

Skogsfinnarna kom så småningom att kolonisera och odla upp delar av de skogrika markerna i mellersta och norra Sverige. Vilka var anledningarna till att människor från den östra rikshalvan sökte sig till dessa områden? Och när inträffade denna kolonisation? Nästa avsnitt beskriver något om förhållandena.

4 Den skogsfinska kolonisationen

Innan presentationen av de egentliga resultaten, lämnas en bakgrund till den skogsfinska kolonisationen. Bakgrunden omfattar en översiktlig redogörelse över migrationens orsaker, dess flyttningsvägar och utbredningsområden.

Vid slutet av 1500-talet påbörjades en flyttning till skogsområdena i det skandinaviska barrskogsbältet. Det var svedjebrukande finnar med ett ursprung i främst Savolax som stod för denna flyttningsrörelse.

4.1 Förhållandena i Finland

Finland var sedan medeltiden en del av det svenska riket. Men skogsfinnarna uppvisade en från svenskar och västfinnar olikartad kultur. Den östra rikshalvan var under medeltiden glest befolkad där befolkningen i huvudsak var koncentrerad till kuster och större vattendrag. De större obebodda skogsområdena (erämarkerna) i det inre av Finland utnyttjades för jakt, fiske och annat utmarksbruk (M Wedin 2006, s.3).

Med Gustav Vasas regering under första hälften av 1500-talet startade också en för Sverige ny kolonisationspolitik. Kungens syfte var att öka kronans skatteinkomster och han uppmuntrade därför de svenska och finska bönderna till uppodling av utmarkerna. Intresset från dessa grupper var dock inte särskilt stort. Men svedjebrukarna från Savolax i östra Finland såg här stora möjligheter. Med sin effektiva metod för svedjande (huhuhta) kunde de ganska snart kolonisera delar av erämarkerna, främst i norra Tavastland och vid angränsande Österbotten och Ruovesiområdet (M Wedin 2006, s.3).

Av domböcker och kartmaterial från 1600-talet framgår att gårdarna var närmast omgivna av mindre åker- och ängsarealer, vilka ingick i en typ av särägosystem. Källmaterialet hänvisar till ett större antal andra namngivna ägor, vilka främst ser ut att vara svedjemarker belägna på större avstånd från gården. Ofta förekom sex till åtta sådana områden på vilka skatten för gården var grundad. Dessa områden låg spridda i ägoblandning med andras marker. Erämarkernas svedjeområden, jaktmarker och fiskeplatser ansågs vara en del av gården och ägdes i huvudsak privat (G Bladh & M Wedin, 2005).

Jordskatten betalades per skattemark, men den var uppdelad och tillhörde i regel flere brukare. Skattläggningen resulterade i hela och halva skatteenheter (P-M Tvengsberg 1981).

4.2 Migrationen och dess orsaker

Den av finnarna högt utvecklade svedjebrukstekniken hade såväl positiva som negativa sidor. Å ena sidan gav den i många fall mycket stora skördar, men krävde å andra sidan stora markarealer. Så småningom uppstod brist på lämpliga svedjemarker och under andra halvan av 1500-talet blev den högst påtaglig (M Wedin 2006, s.4).

Den skogsfinska migrationen har dock många orsaker förutom bristen på svedjemark. Vid slutet av 1500-talet förde Sverige krig med Ryssland ofta på finska mark. Många finska män togs ut till knektjänst där risken var stor att dö i strid eller i sjukdom. Många knektar rymde därför till Sverige. Soldaterna var tvångsmässigt inkvarterade hos bönderna, s.k.

borglägerstunga. Många skogsfinnar, även om de flesta var västfinnar, sökte sig även till hantverksyrken och olika sysslor vid bruk och annan kronans tjänst (M Wedin 2006, s.4).

Efter att den finska adeln började tillskansa sig gods och gårdar uppstod mot 1500-talets slut opposition från befolkningen i bl.a. de av savolaxarna koloniserade områdena. Protester från bönderna mot adelsförtrycket ledde 1596-1597 till det s.k. Klubbekriget. Hertig Karl skulle gå segrande ur detta inbördeskrig med ökad maktställning (M Wedin 2006, s.4).

4.3 Utbredningsområde

Hela det mellersta barrskogsbältet i Skandinavien skulle komma att beröras av den skogsfinska kolonisationen. Finnskogsområden bildades i Sverige från Tivedentrakten i söder till södra Lappmarken i norr, från Gästrikland i öster till Värmland i väster. Kolonisationen har sedan gått vidare in i Norge och omfattade stora områden väster om gränsen ända mot Telemark. Den första etappen i kolonisationen pågick under en nära 70-årig period från 1580-talet till mitten av 1600-talet. Men nya bosättningar skulle komma att tas upp av andra och tredje generationens skogsfinnar ända fram till 1700-talets mitt (M Wedin 2006, s.8).

Den första fasens kolonisationsrörelse gick främst över södra Ångermanland och Karls hertigdöme i mellersta Sverige. Senare mot slutet av 1500-talet kom många finnar via hamnar på östkusten, bl.a. Gävle, till Gästrikland som skulle få status av mellanstation på vägen till egna hemman (M Wedin 2006, s.8).

I en andra fas följde emigration till södra Norrland med bosättningar i Hälsingland och Gästrikland. Under de första årtiondena på 1600-talet expanderade bebyggelsen i Bergslagen. Frihet från militära utskrivningar kan ha lockat till bosättning. Det är troligt att de första inflyttarna till såväl Grythyttan som Ljusnarsberg har kommit från det närbelägna Karlskogaområdet. De förra kom dock snart att kompletteras med nytillkomna migranter från södra Norrland (G Bladh & M Wedin 2005).

Kolonisationsfronten skulle senare, under de första årtiondena på 1600-talet, röra sig över det inre av Dalarna i stegvisa skeden mot södra Dalarna, Värmland och in i Norge. Konfrontationen med bruken i Bergslagen ledde till en viss flyttning mot Värmland och Norge. Även områden på andra sidan Atlanten skulle beröras genom en viss utflyttning till Nya Sverige i Delaware under några decennier vid mitten av 1600-talet (M Wedin 2006).

För skogsfinnen i allmänhet var målet att nå ett eget torp (M Wedin 2007, s.207). Men på vilka sätt kunde finnen nå sitt eftersträvaransvärda mål? I nästa avsnitt belyses de olika strategier som finnen använde för förvärv av mark för etablering av eget nybygge.

5 Strategibegreppet

Maud Wedin menar i sin avhandling att strategibegreppet kan vara användbart för belysning av de olika slag av markförvärv som kunde förekomma. Hon har utifrån det norrländska källmaterialet identifierat sex slag av förvärvsstrategier:

- 1) nedsättningsbrev
- 2) kronoskyttarnas strategier
- 3) köpstrategier
- 4) fäbod- och vallvaktarstrategier
- 5) ödeshemmanstrategier
- 6) gästgiveri

5.1 Nedsättningsbrev

Under den tidiga kolonisationen i Norrland var det normala förfarandet vid upptagning av torp att skogsfinnen först fann en lämplig plats och därefter fick nedsättningsbrev eller torpebrev. Breven kunde dock få en bredare användning, vilket innebar att ett sådant kunde användas vid etablering av finntorp på andra ställen.

5.2 Kronoskyttarnas strategier

Vissa skogsfinnar tog tjänst hos kronan som skytt. Många olika slags befattningshavare som landshövding, fogde etc. hade skyttar i sin tjänst. Skyttarnas jaktrevir kunde omfatta stora områden. Vissa av kronoskyttarna kunde få nedsättningsbrev.

5.3 Köpstrategier

Ett vanligt förfarande var att finnen köpte mark från befintliga jordägare. Det kunde handla om svenskbönder eller andra redan bosatta finnar. Men konflikter kunde uppstå mellan kronan och svenskbygdens bönder om de marker som kronan gjorde anspråk på, d.v.s. olika slag av allmänningar.

För stora delar av Bergslagen och angränsande delar av Dalarna gjorde kronan anspråk på den mark som inte omedelbart tillhörde svenskbygdens bönder (L Östlund 1997, s.89-90). I Värmland synes finnarna ha köpt marken av svenskbygdens skattebönder (M Carlsson, s 9).

5.4 Fäbod- och vallvaktarstrategier

I Hälsingland fanns ofta stora skogsområden knutna till fäbodarna. Där förekom i den senare kolonisationsfasen att svenskbönderna sålde skogsmarker tillhörande fäbodarna till finnar. Därigenom uppstod de s.k. fäbodtorpen.

5.5 Ödeshemmanstrategier

Ännu något senare i kolonisationen fanns varken allmänningar eller marker i övrigt som var tillgängliga för köp. I sådana fall hade finnen i vissa områden, främst i Ångermanland möjlighet att ta över ett ödehemman och betala resterande skatteskulder för detta.

5.6 Gästgivare

Enligt Johan den tredjes patent från 1584 angående inrättande av gästgiverier i landet skulle dessa befrias från alla årliga skatter och andra pålagor från kronan (J. G. Branting, s 510). Det var omständigheter som kan ha tett sig lockande för många nybyggare. Vissa finnar skulle därför komma att åta sig gästgivarsysslan.

5.7 Övriga strategier

Finnen kunde, förutom möjligheten att ta upp torpet från skogsroten, även komma över hela eller delar av ett befintligt torp eller hemman på andra sätt. Exempelen är hämtade från Värmland och Västerdalarna.

a) Han kunde köpa ett hemman av någon tidigare ägare, finne eller svensk. Ett exempel på det senare är hemmanet Solberg i Ekshärad som en finne köpte utom börd av superintendenten⁴ Sueno Benedicti för flera hundra riksdaler vid mitten av 1640-talet (Älvdals härads dombok ht 1647).

b) Han kunde ta över ansvaret för vård och skötsel av äldre ägare/brukare, s.k. sytning. Änkan i Vakarskogen i Järna socken överlät i början av 1700-talet sitt torp till en finne från Värmland (Järna tingslags dombok 1709-1710).

c) Han kunde gifta in sig i ett torp eller hemman, finskt eller svenskt. Ett exempel på det senare är Mickel Pålsson, som gifte sig med en svensk kvinna som hade arvjord i Ovanheden i Sälen (Äppelbo dombok 1660, 1669 m.fl.).

Alla de nämnda strategierna är dock inte tillämpliga för belysning av skattlägningsprocessen. För det fortsatta projektarbetets vidkommande läggs tonvikten på de strategier som innebar att torpet togs upp från den s.k. skogsroten. När finnen väl hade kommit över sin mark eller hittat en plats påbörjades den process som slutade med skattläggning eller avhysning. I nästa kapitel beskrivs en principiell översiktlig modell för anläggning (och skattläggning) av torp/nybygge.

---

⁴ Benämning på biskopens i Skara stift ställföreträdare i Värmland.

6 Modell för anläggning av torp/nybygge

Skattläggningen av finntorpet utgör ett av alla de moment som börjar med val av bosättningsplats och slutar med eventuell skatteinlösen. Innan själva resultaten av skattläggningen i undersökningsområdena presenteras i avsnitten 8-10, berörs översiktligt denna ofta utdragna anläggningsprocess.

Begreppen hemman och torp var vid denna tid inte på något sätt precisa, utan innebörden kunde variera över såväl tid som rum. Ofta användes de som synonymter. Detta trots att Kungl Majt redan 1594 hade uttalat att alla enheter under 1/3 hemman skulle kallas för torp. Och år 1624 bestämdes att de som bebodde halva hemman skulle kallas torpare (C. U. Leyonmarck, s.677). Jag har valt att kalla bosättningarna enligt den beteckning som förekommer i jordeboken.

Inledningsvis ska framhållas att anläggning av finntorp i de allra flesta fall bör ha varit ett gemensamt företag som såväl man som hustru och barn deltog i. Maud Wedin har i sin avhandling på ett tydligt sätt lyft fram kvinnans viktiga ställning i verksamheten vid finntorpet (M Wedin 2007, s.131). Andra medlemmar i familjen eller släkten kan också ha medverkat. För att belysa detta förhållande ytterligare krävs vidare undersökning, vilket det inte har funnits tid till. I texten nedan används för enkelhetens skull begreppen finne/finnen/han. Men begreppen ska dock i detta sammanhang tolkas så att de inrymmer alla former av familje- eller släktkonstellationer.

Lennart Stenman har i "Rätten till land och vatten" i olika textavsnitt, kortfattat beskrivit ett principiellt förfarande vid anläggning av nybygget. Ett tillvägagångssätt som för övrigt är detsamma som för ett nybygge i svenskbygd. Med utgångspunkt i Stenmans verk presenteras här en principiell modell, där de olika stegen i processen innehåller följande aktiviteter:

- val av plats
- lokal syn
- bedömning och beslut vid tinget
- uppodling och byggnation
- skattläggning och skatteomföring
- införande i jordebok
- (skatteinlösen)

Denna modell är som tidigare nämnts av generell karaktär. Med hänsyn till ort och omständigheter i övrigt kan processen avvika från den generella.

6.1 Val av plats

Vid ankomsten till orten försökte finnen till en början hitta en lämplig plats för nybygget. Ibland kunde han också sätta upp någon form av byggnad. Denna kunde betecknas som kyffe, bygge, byggnad och badstuga. (Äppelbo dombok 1648, 1664, 1678 och 1679). När nybyggaren hade gjort detta var ambitionen att skaffa sig ett nedsättningsbrev. Detta var till en början undertecknat av kungen, men skulle senare komma att skrivas under av landshövdingen. Brev som utnyttjades i Sverige var redan kända från Finland (M Wedin

(red) 2000, s.17). Nedsättningsbrevet gav emellertid inte direkt rätt till att ta upp något nybygge, utan fungerade som en inkörsport till den vidare processen.

6.2 Lokal syn

Efter att finnen hade visat upp sitt brev, i regel vid tinget, gjordes en syn av platsen i närvaro av kronans olika tjänstemän. Ofta deltog skogsvaktare, länsman, nämndemän etc. i denna förrättning. Det var fråga om en besiktning i fält. Genom synen kunde myndigheter och nämndemän få konstaterat om platsen var till skada för bolbyn⁵, enskilda markägare eller andra intressenter som kronan.

6.3 Bedömning och beslut vid tinget

Efter utförd syn tog man upp ärendet vid tinget. I det fall platsen blev godkänd fastställde man dess läge, utbredning, del i skog, mark och andra resurser. Eventuellt kunde någon form av skriftlig dokumentation upprättas. Men någon råläggning var det i denna situation inte fråga om. När det gäller torpet Arnsjön i Fryksände socken, gick man dock redan vid nedsynningen upp rågången, vilket innebar att torpets gränser fastställdes mot de omgivande markerna.

Vidare bestämde man antalet frihetsår, dvs. det antal år som nybyggaren skulle vara befriad från jordskatten (årliga räntan). Antalet fria år kunde variera i mycket stor utsträckning. Frihetsår kunde även beviljas i samband med upptagning av ett ödehemman (Fryksdals härads dombok vt 1666). Beslutet om skattefrihet underställdes landshövdingen för fastställelse. Frihet från jordskatten (den årliga räntan) medförde emellertid inga undantag från skyldigheten att betala andra skatter/pålagor eller arbetsplikt som exempelvis tionde, mantalspenningar eller vägarbete.

Om tinget inte godkände finnens val av boplats blev han uppmanad att lämna platsen. Mats Larsson försökte få torpet Ulvsjön i Fryksände socken skattlagt till ¼-dels hemman, men nämnden menade att inga förutsättningar fanns, eftersom åkerjord saknas (Fryksdals härads dombok 1658). Samma bedömning gjorde nämnden några år senare då man ansåg att Arnsjön i Fryksände socken inte kunde skattläggas p.g.a. avsaknad av åkerjord (Fryksdals härads dombok vt 1661), se även L Stenman 1998, s.37. Någon hänsyn till torpens bärkraft i form av svedjebruk tog man sålunda inte. Hade den avhyste finnen lagt ner något arbete på torpet kunde han få ersättning. Som fallet var i Ovansjö socken, då Göran finne enligt skriftligt avtal fick stångjärn, råg och kreatur (J Nordlander 1910, s.25).

6.4 Uppodling och byggnation

Under frihetsåren skulle man uppföra ytterligare nödvändiga byggnader, anlägga åker, inhägna ägor mm. Svedjorna och värdet av dessa ingick inte i den fortsatta hanteringen. Finnen kunde också köpa ytterligare marker till torpet, som fallet var i Arnsjön ovan. När de stipulerade frihetsåren⁶ var till ända var det dags för skattläggning.

---

⁵ Den ursprungliga by på vilkens ägor ett nybygge har tagits upp.

⁶ Vanligen sex år, men kunde variera i stor utsträckning.

6.5 Skattläggning

Till grund för beslutet om nivån på skatten låg främst arealen odlad jord. Denna skulle mätas upp genom revning, som var en viss typ av mätningsteknik. Vid revningen tog man ingen hänsyn till storleken på eller avkastningen av finnens svedjor. Några särskilda skattläggningsmetoder för finntorp har inte funnits (L Stenman 1998, s.52).

Vid tinget behandlade man alla frågor kring själva skattläggningen. Där fastställdes slag av skattepersedel, skattenivå och andra villkor för skatten. Efter sedvanan för orten och med beaktande av förmågan eller bärkraften skattlades nybygget. Bondens äganderätt till sitt hemman var dock inte självklar. Han kunde sälja, byta, överlåta, testamentera etc. hemmanet, men forskare har pekat på att det snarare handlade om en långtgående ärftlig nyttjanderätt (L Stenman, s.38).

Kronolandsbon hade betydligt mindre och begränsade möjligheter till disposition av hemmanet. Han hade ingen äganderätt till hemmanet utan skulle betala en s.k. städjepenning för rätten att nyttja det. Denna skulle betalas efter varierande årsintervall (G J Branting, del 3 s.298). Hemmanet kunde dock senare bli omfört från kronatur till skatte, s.k. skatteinlösen.

Många av de skattlagda finska torpen i Västerbergslagen och Västerdalarna röjdes på allmänningsmark eller mark som kronan hävdade rätten till. Dessa fick inte status som skattehemman, utan finnen innehade hemmanet med s.k. stubbe- och röjselrätt. I grunden låg synen att arbete ger rätt till besittning. Torpen betraktades som en form av kronohemman, men med en säkrare besittningsrätt än den kronolandsbon hade (S Montelius 1962, s.113).

6.6 Införande i jordebok

När skattläggningen var klar antecknade kronans tjänsteman nybygget i jordeboken under rubriken "Den årliga räntan". Genom detta förfarande fick kronan en kontroll på ränteinkomsterna. Grundskatten var dock inte given för framtiden, utan ändringar kunde göras utifrån olika omständigheter.

a) I det fall ägaren inte kunde betala sina skatter och utlagor fick han gå ifrån sitt hemman och det tillföll kronan. Hemmanet, som i detta fall kallades för skattevrak, kunde uppbyggas vid tinget i syfte att någon annan skulle ta över ansvaret för betalningen av skatterna. Daniel Andersson i Lekvattnet i Fryksände socken överlät sitt hemman till kronan mot utlagornas betalning (Fryksdals härads dombok vt 1655). Även Henrik i Ursen i Nås socken blev tvungen att lämna sitt torp (Nås tingslags dombok 1666).

b) Förmedling var ett begrepp för nedsättning eller minskning av skatten. Anledningen kunde vara missväxt, fattigdom, dålig bärkraft eller något annat vägande skäl.

c) Förhöjning eller tillökning var det motsatta förhållandet till förmedling, d.v.s. kronan höjde skatten beroende på att hemmanet ansågs kunna bära en högre skatt. Ett vanligt skäl var att åkrarna hade blivit utökade.

6.7 Inlösen/bördslösen

För att säkerställa rätten till hemmanet skulle finnen även nå en ekonomisk överenskommelse med jordägaren. När det gällde skattejord betalade finnen ett belopp till bonden eller bolbyn. Finnen Pål Pålsson Kart fick således bolbyarnas tillstånd att slå sig ner på deras ägor vid Tväråna mot skälig "bördepenning" (Fryksdals härads dombok vt 1649). I det fall kronan disponerade marken betalade finnen en avgift för nyttjanderätten, se ovan.

Som nämnts i avsnitt 6.5 skulle nybygget läggas för skatt efter att frihetsåren hade gått till ända. Men hur gick denna process till? Vilken lagstiftning låg till grund för skattläggningen? Hur såg skattebördan ut för de skattlagda torpen? I nästa avsnitt redogörs för jordbeskattningen i Sverige vid tiden för de skogsfinska nybyggarnas ankomst.

7 Beskattningen på jord

För förståelsen av skattläggningen av de finska nybyggena krävs en inblick i det svenska skattesystemet vid tiden för den skogsfinska kolonisationen.

7.1 Skatternas uppkomst

Redan när den svenska staten uppkom under tidig medeltid fick landet sina första skatter. De var då avsedda för kungamakts underhåll och krigståg. Vissa av dem var tvingande för den fria mannen. Dit hörde den s.k. gästningen av kungen samt ledungen som var en krigsorganisation. Efter hand blev dessa skatteprestationer årliga stående skatter. Flera nya skatter skulle så småningom läggas på folket. Under 1300-talet tillkom extraskatter i form av s.k. gårdar (varor) och gårdar (pengar) (Riksskatteverket 1983, s.2-6). Den besuttna gården var det äldre samhällets normjordbruk och skulle ge full bärgning åt brukaren och hans familj. Åkermätningen har sedan förhistorisk tid byggt på bestämda måttenheter, alnar, stänger och rep. En viss yta har värderats till ett visst värde.

7.1.1 Kollektiva skatter

De flesta av medeltidens skatter har beräknats kollektivt och betalats gemensamt. I olika delar av mellersta och norra Sverige förekom distriktsbeskattning, då härad eller annat område gemensamt svarade för vissa skatter. Vid sidan av distriktsbeskattningen har medeltidens vanligaste beräkningsprincip för skatterna varit "mantal" eller grupp i en eller annan form. En särskild form av gruppbeskattning förekom i Dalarnas bondelagsindelning. Skatten fördelades sedan på de enskilda bönderna i laget eller gruppen. Efter att jordeböckerna infördes försvann de olika beräkningsprinciperna, utom mantalet (F Dovring 1951, s.95-117).

7.1.2 Huvudskatten

Den övervägande delen av den årligen utgående skatten började under senmedeltiden, främst i Svealand, att betecknas huvudskatt; i synnerhet den del som bonden betalade i penningar. Efter skattereformerna omkring 1540 användes benämningen huvudskatt allmänt även för Norrland. Huvudskatten kom efter hand att ingå i jordeböckerna under den fasta kamerala termen "årliga räntan" (I Jonsson 1971, s 48-49).

7.2 Jordskatten under 1500- talet samt 1600-talets början

Med Gustav Vasa som regent blev den svenska skatteadministrationen i grunden reviderad. Han skapade struktur i beskattning, redovisning och uppbörd.

7.2.1 Skattläggning, metoder mm

Vadstena möte 1524 beslutade om en första allmän skattläggning över hela riket. Arbetet pågick in på 1560-talet, då "hemmanen blev skattlagda till en viss ränta och åsattes ett visst mantal" Skattläggningar genomfördes i olika grad i bl.a. Västmanland, Södermanland, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland. Ett kungligt brev ställdes 1540 också till Dalarna om skattläggning "för att jämka den gamla skatten", men arbetet avstannade. Åtgärderna ledde till att det äldre kollektiva skattesystemet upplöstes och skatterna fördelades på de enskilda skattebetalarna (F Dovring, s.155-171). För detta krävdes en ny ordning för fördelningen av skatteuttaget, ett nytt skattetal eller jordetal. En stor betydelse som skattetal fick marklandet i Svealand. Vid början av nya tiden framstår det som den viktigaste

skattegrunden i Uppland, Södermanland, Västmanland och Gästrikland. Speciella skattetal har använts i Norrland. Där fanns verkliga ytmått för jord, vilka användes som skattetal och möjliggjorde en finfördelning av skatten. De norrländska skattetalen byggde på en uppmätning av jordens geometriska innehåll. För Hälsinglands del nämns det s.k. målet. Det var en yta där man kunde så en hälsingespann = $\frac{1}{4}$ tunna. I Medelpad tillämpade man Hälsinglands modell (Dovring 1951, s.119-120). För Ångermanlands del användes seland (M Wedin 2007, s.338).

De genomförda skattläggningarna lämnade inget utrymme för några framtida väsentliga förändringar rörande skattebelopp, men väl för mindre justeringar. Under åren 1575-76 företog man en genomgripande skattläggning i hela Dalarna; med uppgifter om jordrevningstekniken (F Dovring 1951, s.191-192).

Vid riksdagen år 1582 lade allmogen fram omfattande "besvär" om en mer rättvis fördelning av skatterna. Besvären ledde under de närmaste åren till jordasyner i en rad landsändar, med varierande resultat. Man utarbetade också en instruktion för hur jordmätningen skulle ske. I hertigdömet utfärdade hertig Karl en s.k. stadga, vilken innebar att man skulle mäta jordens längd och bredd. Denna bestämda ytvidd skulle räknas som ett öresland, geometriskt öresland. Men hertig Karls stadga fick vid denna tid inte något större genomslag i landet i övrigt.

År 1602 skedde en ny skattläggning i Medelpad och Ångermanland. Någon ny jordmätning gjorde man inte, utan ändrade den gamla penningsskatten till naturskatter (F Dovring 1951, s.193-198). År 1604 fattade riksdagen beslut om en jordrevning i hela landet. Från detta år får hertig Karls stadga större praktisk betydelse för arbetet med skattläggningen. Det nya geometriska öreslandet skulle dock inte användas vid revningen i Dalarnas bergslager år 1605, men väl i Gästrikland samma år. Under den följande tiden kom den att användas också i Finland. Men någon genomgripande revision av skattesystemet tycks stadgan inte ha medfört (F Dovring 1951, s.198-200).

Senare skulle man påbörja en ny jordrevning och Gustav Adolf stadgade 1624 att den då redan påbörjade jordrevningen skulle hållas i alla landsändar (Branting s.220). Det är möjligt att detta hängde samman med den snart bildade Lantmäteriet. I Västerdalarna tycks man ha företagit ett ganska omfattande revningsarbete vid mitten av 1600-talet (Nås dombok 1666).

Men en ny allmän skattläggning för hela landet skulle inte bli utförd förrän under 1670-talet; i samband med införandet av det yngre indelningsverket (J G Branting s 215). Först mot slutet av 1600-talet fastställde kronan enhetliga metoder för skattläggning. Åren 1689-90 och 1699 publicerade man reglerna ut för landskapet Värmland. För Dalarna fastställdes metoden år 1698. Först vid mitten av 1700-talet fastställdes den för Gästrikland (Branting s.223).

7.2.2 Skattepersedlar/skattetitlar

Den årliga räntan betalades till en mindre del i pengar och i övrigt i s.k. prestationer och persedlar. Dessa var sammansatta med hänsyn till varje landsändas särskilda förhållanden. Anledningen var att allmogen utan problem skulle kunna betala sin skatt. Men skattepersedlarna kunde bytas ut mot varandra, s.k. förbytning eller lösas med penningar (F Dovring 1951, s.189). Det förutsatte att de olika persedlarna var värderade. Värderingen av räntepersedlarna skedde med hänsyn till städernas pris (C U Leyonmarck 1820, s.552). I princip kunde kronan årligen komma överens med bönderna om utbyte av vilken persedel som helst mot någon annan prestation (F Dovring 1951, s.189). Exempelvis var det vanligt att

man kunde byta dagsverken mot pengar (G Wirsell 1968, s.49). En representant för Vedkompaniet i Falun besvärade sig över att finnarna i Nås betalade skatten i stångjärn. Vid Nåstinget beslutade nämnden att finnarna skulle betala med penningar och inte i järn (Nås dombok 1663).

Även om Gustav Vasa inte ökade skattebelastningen på jorden utvidgades de s.k. allmänna besvären (arbetsprestationer) som väg- och brobyggen samt skjutsning, varav en del efter hand kom att ingå i den årliga räntan. Denna omfattade således i slutet av 1500-talet ett stort antal persedlar, olika för olika delar av landet. Under 1600-talet uppnådde Sverige en ställning som stormakt i Europa. Denna nåddes genom flera krig som skulle komma att kräva stora ansträngningar från befolkningen. Med Gustav Adolfs tillträde förändrades kronans skattepolitik jämfört med den tidigare hushållaren Karl. I början av perioden skaffade sig adeln flera ekonomiska privilegier. Adelns bönder inom en mils radie (frihetsmilen) från sätesgården befriades från soldatutskrivningen. Vidare bestämde man att alla bönder inom sätesgårdens rå och rör skulle slippa kronans skatter.

I början av 1600-talet infördes den första klasskatten genom lösen av Älvsborgs fästning. Man delade upp befolkningen i klasser där varje klass betalade ett visst belopp. Samtidigt med klasskatten utgick också landtåtgården som Karl IX lät utskriva 1611 vid det danska krigets utbrott. Den betalade med mat och kläder till soldaterna. Den var tänkt att upphöra men fördes efter hand in i jordeboken och räknades som en stående skatt.

Också andra tillfälliga skatter förvandlade kronan till bestående skatter. Byggningshjälpen som ursprungligen var en extra skatt hade krävts så ofta att den betraktades som stående av kronan. På 1620-talet omvandlades den till en årlig avgift. Men så snart den kommit in i jordeboken ställde kronan krav på bönderna om leveranser och körslor. Detsamma gällde dagsverkshjälpen som togs in i jordeboken som en stående skatt omvandlad i pengar, men senare skulle krävas i form av faktisk arbetskyldighet.

Landtåtgården, byggningshjälpen, dagsverkshjälpen och ytterligare några skatter fick så småningom namnet mantalsröntan. Tillsammans med de äldsta skatterna i jordeboken, jordeboksröntan, kom mantalsröntan att utgöra det som senare skulle kallas grundskatterna. Karaktäristiskt för grundskatterna var alltså att man beskattade jorden (Riksskatteverket 1983, s.13-15).

7.2.3 Jordeböcker

Kronans indrivning och kontroll kom till uttryck i de jordeböcker som Gustav Vasa lät införa i hela landet. De allra tidigaste av dessa jordeböcker finns upprättade från 1540-talet. Dessa böcker innehåller förteckningar över jorden och de s.k. räntor som var knutna till den. Denna s.k. årliga ränta bestod av all den skatt som betalades av skattebönderna, kronobönderna, brukarna av frälsejord samt arrendeavgifter (G Wirsell 1968, s.11). Anledningen till att skatten kallades ränta var att Gustav Vasa inte såg någon skillnad mellan krono- och skattejord. Kungen menade att han hade den egentliga äganderätten (Riksskatteverket 1983, s.10).

7.2.4 Uppbörd och leverans

Det var av naturliga skäl stora skillnader i uppbörden av de olika skatteslagen. Den kontanta betalningen bör rimligen inte ha stött på några problem. Men leveranser av persedlar in natura krävde en omfattande organisation för transporter, förråd för förvaring, kontroll etc. Uppbördsterminerna kunde växla från tid till annan, säkerligen beroende på naturliga orsaker. Omkring år 1530 skiljde man i dessa sammanhang mellan vinter- och sommarskatt.

Tyngre persedlar som ved, timmerstockar och liknande fraktades vintertid. Sommarskatten togs ofta ut i smör. Gustav Vasa klagade ofta på allmogens i Småland, Medelpad och Ångermanland oförmåga att betala skatten på regelbundna tider: Penningskatten om Valborgsmässan, sommarskatten vid Larsmässan samt malt och korn vid Tomasmässan (F Dovring 1951, s.135-139).

Kronan skulle senare ändra uppbördsterminerna vid flera tillfällen. År 1624 införde man nya uppbördsterminer, då årliga skattepengar och smörräntan skulle betalas före Allhelgonadagen (1 november), kornräntan till Kyndelsmässodagen (5 februari) och alla gärdersedlar, liksom vinterkörslan tas ut före Valborgsmässodagen (30 april). Därigenom skulle alla uppbörder vara klara innan Johannis dag (midsommardagen). När det gällde skattorna i Värmland hanterades dessa på ett särskilt sätt. Där drev man djuren efter avhämtning hos bonden till Kopparberg i Dalarna (Fryksdals härads dombok ht 1648).

7.2.5 Övriga skatter och pålagor

De ständigt återkommande krigen tärde hårt på den svenska ekonomin. Penningutgifterna ökade snabbare än penninginkomsterna. Kronan försökte därför på olika sätt öka landets prestationsförmåga. Och snart infördes en rad indirekta skatter i form av tullar och acciser. År 1622 infördes den lilla tullen, som togs upp på varor som fraktades in till städerna eller marknadsplatserna. En tung krigsskatt var kvarntullspenningen som infördes år 1625. Efter några år började man också ta upp en ny skatt i form av mantalspenningen. Kvarntullen avskaffades år 1635 (Riksskatteverket 1983, s.15-16).

Förutom de nämnda skatterna hade bönderna sedan medeltiden också betalat tiondet, som var en slags produktionsskatt. Bönderna hade även att medverka i vägröjning och brobyggen samt delta i underhållet av byggnader mm vid prästgårdarna. Härtill kom de enligt de många klagomålen från bondeståndet betungande soldatutskrivningarna.

Som har framgått av avsnittet var det svenska skatteväsendet både historiskt långvarigt, sammansatt och i många fall betungande. Skulle de anländande skogsfinnarna omfattas av de gamla sätten för skattläggning? Eller skulle de komma att behandlas på annat sätt i något avseende? De kommande avsnitten beskriver undersökningsområdena samt belyser de skattläggningar som skedde där under 1600-talets första hälft.

8 Undersökningsområden

Följande undersökningsområden ingår i projektarbetet:

- a) Gästrikland med fokus på Ovansjö och Ockelbo socknar
- b) Dalarna med fokus på Nås och Västerbergslagens socknar och med viss jämförelse med Ore, Orsa och Rättviks socknar
- c) Värmland med fokus på Fryksände socken

En anledning till dessa val är att en stor del av den skogsfinska kolonisationsfronten under 1600-talets första hälft löpte just i denna riktning. Kan skattläggningen ha förändrats över tid beroende på myndigheternas ändrade syn på den skogsfinska nybyggarverksamheten?

En annan anledning är att få en uppfattning om i vad mån jordnaturen har spelat någon roll för skattläggningen.

Studien börjar med en översikt av beskattningen i undersökningsområdet. Därefter följer för respektive socken en mycket kortfattad beskrivning av bygd och befolkning. Huvudavsnitten utgörs av beskrivningar av skattläggningen rörande såväl svenskbygdens hemman som de skogsfinska nybyggena.

9 Gästrikland

9.1 Beskattning

Landskapets huvudskatter har sedan tidigt 1500-tal utgjorts av järn i förhållande till jordtalet. Ett s.k. summarium över Uppsala stift säger att var och en betalar det belopp som följer av hans ägor. Varje man ska dessutom svara för 4 fogdehästar och 4 kungshästar. Dagsverken omtalas 1554, vilka skulle betalas från vissa socknar mot avkortning⁷ i skatten. Åren 1567-68 infördes för första gången i jordeboken marklandstal⁸. Järnskatten skulle härefter komma att ändras vid flera tillfällen. Dessutom lade man sex dagsverken per man till huvudskatten Dessa förhållanden förblev oförändrade till början av 1600-talet (F Dovring 1951, s.379).

Ett s.k. fullgärdshemman i Gästrikland hade framräknats till 10 öresland (M Wedin 2007, s.338). Det var något lägre än i det angränsande Hälsingland, där ett fullgärdshemman motsvarade 16 öresland (I Jonsson 1971, s.96).

Vid mitten av 1580-talet tog Karl IX initiativ till en ny skattläggning och utfärdade en ny instruktion. Den skulle komma att bli utgångspunkten för jordrevning och skattläggning i Gästrikland 1604 (Dovring 1951, s.78). Några uppgifter om hur skattläggningen gick till i Gästrikland har man inte kunnat finna (I Jonsson 1971). Därefter blir förhållandena för Gästriklands del oförändrade till in på 1620-talet (F Dovring 1951, s.379).

9.2 Ovansjö socken

9.2.1 Bygd och befolkning

Genom området går en betydelsefull växtgeografisk gräns eller den biologiska norrlandsgränsen, vilken samtidigt är en klimatgräns. Större delen av socknens arealer torde ha bestått av skog- och myrmarker när finnarna kom till trakten.

Socknen har alltsedan förhistorisk tid varit en bygd, där människor bott och verkat. För detta talar den ganska stora mängden fynd sedan ca 4 000 år tillbaka. (Järbo s.43) Vid tiden för finnarnas ankomst var bosättningarna koncentrerade till socknens södra och västra delar, se även karta på sidan 26.

Bygdens anknytning till bergsbruket har gamla anor. Man har gjort betydande fynd av slagg från tidig järnframställning. De flesta fynden daterar sig till vikingatid. (Järbo s.42-44) Redan på 1580-talet tillkom hamrarna i Hammarby och Bro. (Järbo s.71) I bygden fanns i början av 1600-talet fyra s.k. järnhyttor och fem hammarsmedjor⁹.

9.2.2 Skattläggning i svenskbygden

I socknen fanns år 1607 sammanlagt 105 "hela skattebönder" och tre "halva skattebönder". Hemmanen i svenskbygden var vid tiden för den initiala skogsfinnska kolonisationen skattlagda i ett visst antal markland/öresland. Den årliga räntan betalade bönderna i form av följande persedlar:

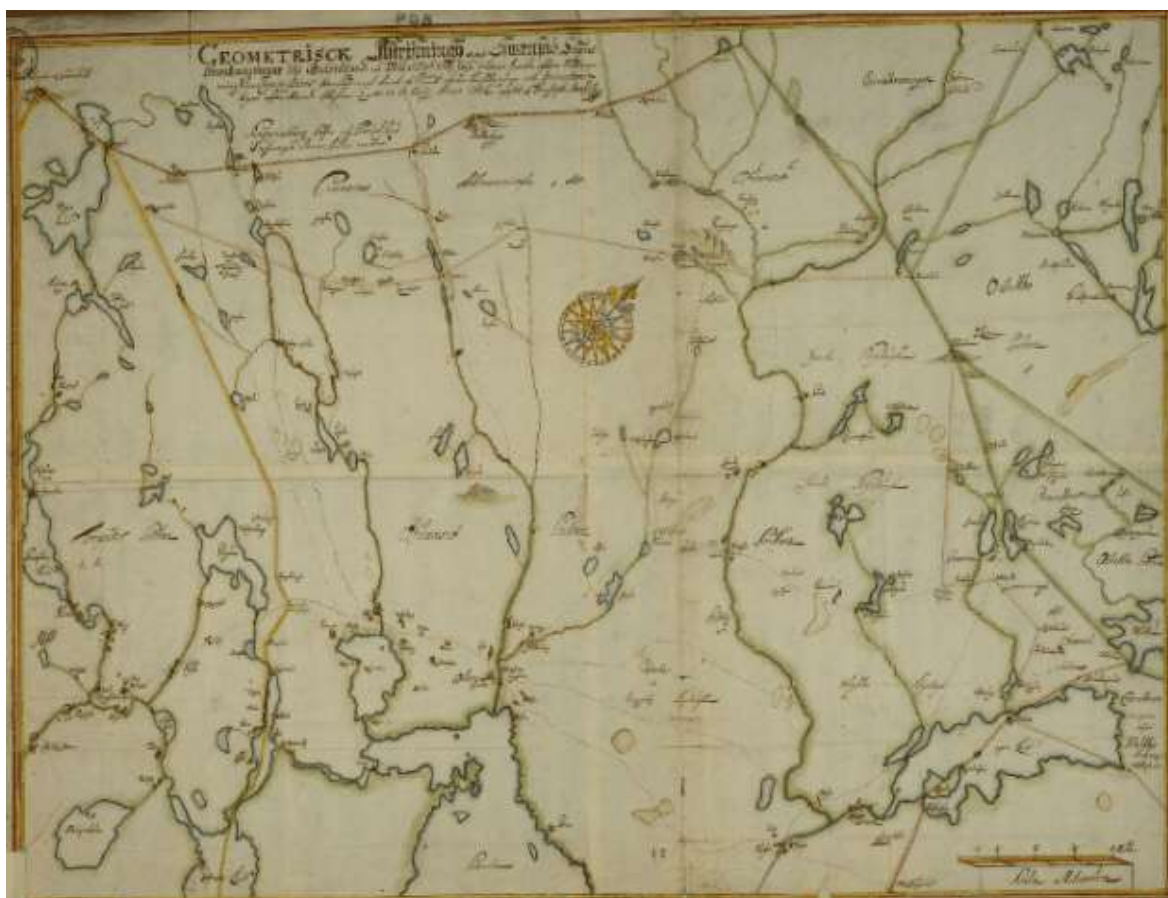
⁷ Avkortning innebär sänkning av skattebeloppet.

⁸ Mark var i detta sammanhang ett myntslag. 1 mark = 8 öre = 192 penningar. (Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös 1984, s.63-65). För hemman där skatten inte nådde upp till en mark uttrycktes skatten i öresland.

⁹ Gästriklands landskapshandlingar 1607:7 Ovansjö socken

- Skattejärn, mätt i hundrade, lispund och osmund
- Dagsverken, i antal
- Årliga hästar, i antal
- Konungshästar, i antal

Skattejärnet som i sin minsta enhet kallades osmund, var ett smidbart järn som började tillverkas i Sverige vid slutet av 1100-talet genom färskning av tackjärn. Det var en av vårt lands främsta exportprodukter. Det gick 24 osmund på ett lispund. Varje osmund skulle motsvara ett värde på 1 penning. Järnet fördes i lös vikt, i osmund, till fögderiets bod, men transporterades vidare i fat (S O Jansson 1995, s.192).

Figur 1 Karta över Ovansjö socken 1702, Lantmäteristyrelsens arkiv

De högst beskattade hemmanen i svenskbygden var följande:

Hemman motsv.	Skattlagd innehavare	Mark- Land Mk Pen	Ängs- lass antal	Skattejärn Hundr osm	Dags- Verk. antal	Årl. Häst. Antal	Kon- Häst. Antal
Hammarbyn	Erik Andersson	1	14	3 24 osm	6	4	4
Lillviken	Lars Svensson	1 12	6	3 2 lisp	6	4	4

Figur 2 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1607:7 Årliga räntan)

Hemmanen i figur 2 räknades som hela skattehemman. Gränsen för ett s.k. fullgårdshemman låg vid denna tid på 10 öresland. Som framgår av figuren är skillnaderna mellan hemmanen gällande skattetitlarna relativt små. Det är endast nivån på skattejärnet som i viss mån skiljer hemmanen åt.

9.2.3 Skattläggning av skogsfinska nybyggen¹⁰

De första kamerala uppgifterna om skogsfinnar härrör sig från årliga räntan 1604, då flera finnbosättningar i Ovensjö blev skattlagda. Man kan mot bakgrund av den i området vanliga frihetstiden om sex år, anta att dessa nybyggen hade funnits redan kring år 1598 (M Wedin 2007, s.113). Under ca tjugio år koloniserades området och innan 1630 tycks kolonisationsvägen ha avstannat (K Lööv 1985, s.28).

Skattläggningar 1600-1610

Nedsättningen bör ha skett på kronomark, eftersom nybyggarna i årliga räntan för tiden fram till i varje fall 1630 kom att betecknas som kronotorpare. Men torpen förekommer inte i det kamerala materialet förrän några år in på 1600-talet.

De först skattlagda kronotorparna:

Torp	Skattlagd innehavare	Öres-land öre	Ängs-Lass antal	Skattejärn hund osm		Dags-Verk. antal	Årl. häst Antal	Kon. häst antal
(Finn)Näs	Pål Svensson	4	8	1 1/2	12	3	2	2
(Finn)Näs	Anders Mickelss.	4	8	1 1/2	12	3	2	2
(Finn)Näs	Mickel Persson	2 1/2	5	1		3	2	2
Botjärn	Mats Matsson	4	8	1 1/2	12	3	2	2
Konungsberg	Lars Larsson	4	8		96	3	2	2

Figur 3 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1607:7 Årliga räntan)

Av figur 3 framgår att de skogsfinska torparna blev skattlagda till samma slag av skattetitlar som hemmanen i svenskbygden, men till en betydligt lägre nivå. Det var inte så märkligt med tanke på att de nytillkommande torpen inte räknades som fullgärdeshemman. Man kan också utläsa att samtliga skogsfinska torp utom ett, blev skattlagda till samma antal öresland. Mickel Perssons torp bedömdes tydligen ha en svagare bärkraft och lades till halva skatten. Bedömningen förefaller riktig med tanke på att torpet senare betecknades som öde. Det är i detta sammanhang en kameral term, som innebär att torpinnehavaren inte förmår betala utlagorna. Mickel kan dock mycket väl ha varit bosatt där.

Samtidigt med de finska torpen skattlades också ett antal svenska nybyggare.

Svenska nybyggare

Torp	Skattlagd Innehavare	Öres-land Öre	Ängs-lass antal	Skattejärn Hund osm		Dags-Verk Antal	Årl häst Antal	Kon.-häst antal
Jäderbo	Anders Olsson	2	4		96	3	2	2
Jäderbo	Halvard Olsson	1	2		48	3	2	2
Stocksbo	Johan Persson	2	4		96	3	2	2
Stocksbo	Anders Bengtsson	1	2		48	3	2	2

Figur 4 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1607:7 Årliga räntan)

Enligt uppgifterna i figur 4 är skattepersedlarna desamma som för svenskbygdens hemman och de finska kronotorparna. Nivåerna på skattepersedlarna är också desamma, utom för persedeln skattejärn, som ligger på omkring hälften av värdena för de finska torpen.

¹⁰ Information om vilka nybyggen som var svenska respektive finska har lämnats av Kjell Nordqvist, Järbo. Se även Wedin 2007, s. 124-125.

Skattläggningar 1611-1620

År 1615 skedde en "tillökning" genom skattläggning av ytterligare ett antal svenska "nybyggare". Några år senare fördes uppgifterna in i jordeboken.

Svenska nybyggare:

Torp	Skattlagd Innehavare	Öres- land Öre	Ängs lass antal	Skatte- järn lisp	Dags- verk antal	Årl Häst Antal	Kon- häst antal
Östanfors	Per Olsson	2	4	4	3	1	1
Östanfors	Lars Staffansson	2	4	4	3	1	1
Djupdal	Jöns Olsson	1 1/2	3	3	2	1	1

Figur 5 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1617:3 Årliga räntan)

Skattetitlarna rörande dessa nybyggen är desamma som vid tidigare skattläggningar. Men nivåerna är något lägre än för de föregående svenska nybyggena, för skattejärnet och de s.k. fordringarna.

Skattläggningar 1621-1630

Kolonisationen skulle dock komma att fortgå i Ovansjö. Under den aktuella perioden skattlades ytterligare ett antal torp i socknen. Dessa finns intagna i jordeboken för år 1623. Under rubriken nybyggare är antecknat sju nyupptagna bosättningar.

Skogsfinska nybyggare:

Nybygge	Skattlagd Innehavare	Öres- Land Öre	Ängs lass antal	Skatte- järn lisp	Fate- Löns- järn mark	Tull- spann- mål fjärd	Dags- verken Antal	Årl häst Antal	Kon. häst antal
Grundsjö	Mats Persson	2	4	4	4	1	3	2	2
Vattan	Erik Andersson	2	4	4	4		3	2	2
Fötterberg	Olof Larsson	2	2	4	4	1	3	2	2
Vikåsen	Per Andersson	1	2	2	2		3	2	2
Vikåsen	Måns Månsson	1		2	2		3	2	2
Vettåsen	Lars Knutsson	1		2	2		2	1	1
Nygården	Jakob Simonss.	1 ½	3	3	3		2	1	1

Figur 6 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1623:5 Årliga räntan)

Av tabellen i figur 6 framgår att antalet skattetitlar för de finska nybyggarna har förändrats. I denna skattläggning har det tillkommit två titlar, fatelönsjärn och tullspannmål. När det gäller de övriga persedlarna är nivåerna i stort sett desamma som för både de svenska och skogsfinska nybyggarna.

Samtidigt nämns i ett brev av den 16 augusti 1623 att landsknekten Clas Pålsson i Nolanå har beviljats ett års frihet från alla skatter och utlagor (Gästriklands landskapshandlingar 1623:5).

9.3 Ockelbo socken

9.3.1 Skattläggning i svenskbygden

I likhet med svenskbygden hemman i Ovansjö var huvudskatten för de svenska hemmanen i Ockelbo socken vid denna tid ett visst antal markland/öresland. Även räntepersedlarna var desamma: skattejärn, dagsverken, årliga hästar och konungshästar. I socknen fanns enligt årliga räntan år 1610 totalt 88 hela skattehemman. Några halva eller andra delar av hela hemman är inte redovisade.

De högst beskattade hemmanen var följande:

Hemman motsv.	Skattlagd innehavare	Öres- land Öre p	Ängs- Lass Antal	Skattejärn Lisp mrk	Dags- verken antal	Årliga hästar Antal	Konungs- hästar antal
Vi	Herr Sven	6 14	16	13 3 1/3	6	4	4
Böle	Olof Larsson	6 18	14	13 1/2	6	4	4
Åkerby	Per Joensson	6 6	13	12 1/2	6	4	4

Figur 7 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1610:12 Årliga räntan)

Samtliga ovan nämnda hemman uppvisar som framgår av tabellen i figur 7 obetydliga skillnader gällande såväl huvudskatten som räntepersedlarna. Vid en jämförelse med Ovensjö sockens svenskhemman förefaller hemmanen i Ockelbo socken ha blivit skattlagda till ett lägre värde i antal markland/öresland. Följden av detta blir också en lägre nivå för skattejärnet.

9.3.2 Skattläggning av skogsfinnska nybyggen

De tidigaste tecknen på skogsfinnska kolonisation i Gästrikland går tillbaka till 1590-talet. I en lantmäteriakt nämns ett nedsättningsbrev från 1596 över Valltorp (Källsjön) i Ockelbo socken. (M Wedin 2007, s.113) Den skogsfinnska kolonisationen i Ockelbo socken har sedan utvecklats i etapper. De första torpen togs upp redan under 1590-talet med Källsjön, Mojsjön, Rönnbacken och Ulvtorp. Torpebrev finns omnämnt för Källsjön 1596 och Mojsjön 1603. Under de första åren på det nya århundradet upptogs Fallåsen och Ivantjärn. Torpebrev finns omnämnt för Fallåsen 1603. Senare med början kring 1619 anlades Gammelboning, Lenåsen, Stora Björnmossen och Vittersjö (Wedin 2007, s.107).

Skattläggningar 1600-1610

I likhet med Ovensjö socken redovisas inte de skogsfinnska torpen i det kamerala materialet förrän några år in på 1600-talet. Den första skattläggningen bör ha skett år 1604, då finntorpen finns medtagna i den årliga räntan för detta år (Wedin 2007, s.107). Under rubriken nybyggde finntorp antecknas fyra nybyggare. De skattlagda finnarna antecknas till skillnad från de svenska, enbart vid förnamn.

Nybyggde finntorp:

Finntorp	Skattlagd innehavare	Öresland öre	Skatteråg T:r
Ulvtorp	Pål	2	1
Rönnbacken	Pål	2	1
Mojsjö	Simon	2	1
Källsjö	Olof	1	1/2

Figur 8 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1607:7 Årliga räntan)

Jordskatten för skogsfinnska i Ockelbo var enligt figur 8 marklandet/öreslandet, alltså detsamma som i svenskbygden. Tre av torpen var värderade till 2 öre, men Källsjön endast 1 öre. Inom parentes sagt är det samma antal öresland som för de mest bärkraftiga av fäbodarna i socknen. Enligt en anteckning i kanten av årliga räntan motsvarar de nyanlagda torpen ett 1/4-dels hemman. De finska nybyggarna skulle betala ränta i ett visst antal tunnor råg. Det är en påfallande avvikelse från de gängse skattetitlarna i undersökningsområdet. Någon sådan skattetitel har inte tidigare bestämts. Med tanke på att skatten grundades på den för området naturliga produktionen är emellertid skattetiteln logisk. Det är troligt att nämnden har följt finnarnas önskemål om betalning i råg.

Skattläggningar 1611-1620

Den fortsatta skattläggningen i Ockelbo under detta årionde var något mindre omfattande än motsvarande period i Ovansjö socken. Endast ett finntorp i socknen skattlades.

Finntorp	Skattlagd innehavare	Öresland öre	Skatteråg T:r
Ivartjärn ¹¹	Anders Andersson	2	1

Figur 9 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1618:10 Årliga räntan)

Som synes av figur 9 blev detta torp skattlagt till exakt samma markland/öresland, persedel och skattenivå som de tidigare skattlagda finska torpen.

Skattläggningar 1621-1630

Under perioden 1621-1630 förde man in fyra nya torp i förteckningen över den årliga räntan. Dessa var Björnmossen, Lenåsen samt två torp i Fallåsen.

Parish	Farm	Owner	Öresland öre	Skatteråg T:r
Huvudherren	1. Län vid Ångs			
	2. Ångs			
	3. Ångs			
	4. Ångs			
	5. Ångs			
Lenåsen	1. Län vid Ångs			
	2. Ångs			
	3. Ångs			
	4. Ångs			
	5. Ångs			
Fallåsen	1. Län vid Ångs			
	2. Ångs			
	3. Ångs			
	4. Ångs			
	5. Ångs			

Figur 10 Sida ur Gästriklands landskapshandlingar 1623:5 årliga räntan

¹¹ Ivantjärn.

Nybyggde finntorp:

Finnetorp	Skattlagd innehavare	Öresland	Skatte Råg	Tull spann mål Fjärd.	Dags verken	Årliga hästar	Kon. hästar
		Öre	T:r				
Björnmossen	gamle Pål	2	1		3	2	2
Lenåsen	Eskil Pålsson	2	1		3	2	2
Fallåsen	Mats Pålsson	1 1/2	1		3	2	2
Fallåsen	Sigfrid Larsson	1 1/2	1	3	3	2	2

Figur 11 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1623:5 årliga räntan)

Vid denna skattläggning fastställde man marklandet/öreslandet till samma nivå som under tidigare period. Men skattetitlarna hade väsentligt utökats och omfattade förutom skatterågen även tullspannmål, dagsverken, årliga hästar och konungshästar. Det är fler skattetitlar än vad som hade fastställts för helgärdshemmanen i svenskbygden.

Samtidigt infördes i jordeboken ett torp upptaget av en svensk nybyggare.

Torp	Skattlagd innehavare	Öresland öre	Skatte-Järn Lisp	Fate-löns-järn mark	Dags verken	Årliga hästar	Kon.-hästar
Vreten	Erik Persson	1/2	1	1	2	1	1

Figur 12 (Källa: Gästriklands landskapshandlingar 1623:5 årliga räntan)

Det svenska torpet lades i skatt till i stort sett samma antal persedlar som de äldre svenska hemmanen.

10 Dalarna

10.1 Beskattning

Jordbeskattningen bestod endast av två skattetitlar: skogskatt och markgäld, vilka på 1500-talet sågs som skatter på skogsutnyttjandet respektive på åkerjorden. Skogskatten utgick i Västerdalarna i ekorrskinn som räknades i timmer och stycken. Nås socken betalade dock istället 4 mårdsinn. I Västerdalarna förblev skogskatten oförändrad under hela perioden. Den andra skattetiteln, markgälden var den huvudsakliga skatten. Markgälden betalades eller hade i mannaminne betalats av bondelagen med 3 mark (B Boethius 1957, s.14-16).

Vid sidan av de egentliga skatterna fanns åtskilliga andra s.k. besvär. Dagsverken och fodring som var pålagor från kronan förekom dock inte i Västerdalarna (B Boethius 1957, s.21).

År 1540 hade Gustav Vasa planerat för en skattläggning i Västerdalarna. Men någon skattläggning kom då inte till stånd p.g.a. Dackefejden. Denna ordning av huvudskatten skulle komma att bestå fram till 1570- och 1580-talens skattläggningar. Ny revning och skattläggning avslutades 1577 för bl.a. Nås socken. Detta innebar att man införde nya jordatal. Den kollektiva skinnskatten bibehölls. Vid sidan av revideringen av de gamla skattetitlarna infördes nya sådana: dagsverken, ved och kol. Ett knappt decennium senare gjorde man om hela revningen utom i Västerdalarna (B Boethius 1957, s.38-41).

År 1604 förrättades en ny allmän revning och skattläggning i Dalarna (J G Branting, s.220).

Med hänsyn till den praxis att skattepersedlarna skulle bestämmas efter skattdragarnas näringskällor befallde regeringen att finnarna i Bergslagen skulle betala sina utskylder i järn. Jordrannsakingen i Norrbärke den 8 okt 1684 säger: "Sist är av kronans uppbördsmän i akt tagande, att alla de på kronoallmänningar boende bör efter urminnes hållen sed i skattläggningar här i Bergslagen skatta stångjärn, nämligen halvt skeppund av åttondelen och helt skeppund av fjärdedelen, ty dessa bo på Kungl. Majjts och kronans grund, de andra utgör vanlig hemmansskatt, som å orten bruklig är" (P Nordmann, s. 35).

10.2 Nås socken

10.2.1 Bygd och befolkning

Trakten utgör en typisk representant för gränsområdet till Norrlandsterrängen. Här finns skogklädda bergsområden uppstyckade av dalgångar, vattendrag och sjösystem. Myrmarkerna utgör ett viktigt inslag i landskapsbilden (S Montelius (red) Järna, Nås och Äppelbo 1979, s.58).

Den sena våren bidrar till att spannmålsodlingen blir begränsad och att endast de bästa och genomsläppliga jordarna kommer ifråga för sädesodling (Pallin 1977, s.13).

Figur 13 Nås socken Lantmäteristyrelsens arkiv

Bebyggelsen var med hänsyn till förutsättningarna, vid tiden för finnarnas ankomst, koncentrerad till sedimentområdena vid Västerdalälven, i kartans nordöstra del. Med tanke på de begränsningar som klimatet hade på möjligheterna till spannmålsodling var boskapsskötseln viktig.

10.2.2 Skattläggning i svenskbygden

Antalet hemman i socknens svenskbygd år 1630 uppgick till 42. Hemmanen i svenskbygden var lagda till skatt med följande persedlar:

- Markgäldspenningar
- Stavrum ved, vars värde uppgick till 16 öre per stavrum
- Dagsverken, som hade värdet 6 öre per dagsverke

De högst beskattade hemmanen var följande:

Hemman Motsv.	Skattlagd Innehavare	Markgäld öre	Stavrum ved	Dags- verken
Utankyrka	Hemming Henriksson	3 1/2	5 1/4	2
Borg	Mårten Hansson	3 1/4	4 7/8	2
Borg	Erik Olofsson	3 1/4	4 7/8	2
Borg	Anders Jönsson	3 1/4	4 7/8	2
Hjulbäck	Olof Kristoffersson	3 1/4	4 7/8	2
Utby	Olof Ingevaldsson	3 1/4	4 7/8	2
Änge	Olof Larsson	3 1/4	4 7/8	2
Storbyn	Lars Olofsson	3 1/4	4 7/8	2

Figur 14 (Källa Dalarnas landskapshandlingar 1630:13 årliga räntan)

De högst beskattade hemmanen i svenskbygden har enligt figur 13 värderats till drygt 3 öre i markgäld. Antalet dagsverken är desamma för samtliga svenskhemman. I 1643 års jordebok är värdena för hemmanens persedlar antecknade. Räknas alla värden ihop får man ett värde på drygt 3 daler för ett hemman av Utankyrkas storlek. Som framgår av texten nedan var detta ett skattebelopp som var avsevärt lägre än finnarnas.

10.2.3 Skatteläggning av skogsfinska nybyggen

Skogsfinsk närvaro i området kan ha förekommit redan under de första årtiondena av 1600-talet, kanske redan så tidigt som år 1620. Till stöd för detta påstående finns ett skriftligt källmaterial i form av en klagoskrift från prästen i Nås år 1622. Klagoskriften nämner några finnar, bl.a. Sävan Pål i Säfsen och KvarnbergsLasse. Samtliga finska torp skulle sedan komma att tas upp i den allra sydligaste delen av socknen. Här låg de vidsträckta områden som av svenskbönderna kallades sockenallmanningen, vilken kronan senare skulle betrakta som sin. Därmed fick torpen status av kronatorp, med för finnen särskild besittningsrätt, s.k. stubbe- och röjseirätt (S Montelius, s.113).

Skatteläggning år 1630

Den första skatteläggningen av de skogsfinska nybyggena i Nås socken ägde rum år 1630. Man bestämde då att skatten skulle tas ut i ett visst antal skeppund stångjärn, varvid ett skeppund skulle motsvara ¼ hemman. Samtidigt beslutade Kungl Majt att finnarna skulle vara fria från "nämnd och utskrivning". Beslutet innebar att finnarna slapp betala de s.k. tingsgästningspenningarna och soldatutskrivningarna.

Hemman Motsv	Skattlagd Innehavare	Skeppund stångjärn
Gällinge	Per Persson	1
	Pål Larsson	1
Drafsen	Eskil Jönsson	1
	Måns Jönsson	½
(Skifsen) ¹²	Mats Eskilsson	1
Säfsen	Mats Persson	1
	Pål Larsson	1
Hån	Mats Eriksson	1
	Göran Nilsson	1
Kvarnberget	Lars Larsson	1
	Simon Persson	1

Figur 15 (Källa: Västmanlands läns länsräkenskaper (landsboken) 1632)

¹² Namnet är inte utsatt i förteckningen, men Mats Eskilsson anges senare enligt skattelängder vara bosatt i Skifsen.

Resultatet av skattläggningen måste ses som en klar avvikelse från de gamla principerna för skattläggning i socknen. Såväl skattepersedelns slag som nivån på skatten var ett tydligt avsteg från hittillsvarande praxis. Anledningen är kronans beslut att nybyggena i Bergslagens kronomarker skulle läggas för skatt i järn, se även sidan 28. Ett skeppund stångjärn beräknades motsvara ett penningvärde på 10 daler smt. Det innebär jämfört med svenskböndernas hemman en avsevärt högre skattenivå.

En fråga som kan ställas är om skatteräntan i realiteten betalades i stångjärn. Eller kunde den skattskyldige lösa ut den särskilda persedeln mot reda pengar? Några sådana propåer till högre instans är inte kända från dokument rörande Nås socken.

Men en av uppbördsmännen i Dalarna försökte i något fall byta ut stångjärnet mot penningar i en förfrågan till Kungl Majt. Kammarkollegiet beslutade dock att detta inte skulle tillåtas utan "torparen vare skyldig så gott järn mellan 8 och 10 stänger välsmitt på skeppundet nu som tillföre leverera". Det blev emellertid senare vanligt förekommande att det s.k. finneskattejärnet löstes ut mot penningar (P Nordmann, s.37).

Skattläggningar 1640-1650

Under perioden skattlades finntorpen i Flaten, Håvberget och Närsen. Samtliga torp var röjda på den stora sockenallmanningen i den södra delen av socknen.

Torp Motsv.	Skattlagd Innehavare	Skattlägg- ningsår	Skeppund stångjärn
Flaten	Per	1640	1
Håvberget	Eskil	1640	1
Närsen	Olof Göransson	1643	1

Figur 16 (Källa: Jordebok för Kopparbergs län 1643)

De nytillkomna torpen skulle betala skatten med exakt samma skattepersedel och till samma skattenivå. Denna ordning skulle bestå för lång tid framöver. Finnarna i Nås socken skulle inte komma att betala ordinarie jordeboks- och hemmansräntor förrän år 1836 (F D Craelius, s. 148).

10.3 Västerbergslagen

I den södra delen av Dalarna ligger ett område som sedan äldre tid i administrativt hänseende har betecknats som Västerbergslagen. Området som tidigt har påverkats av bergsbruket, innefattade i början av 1600-talet Grangärde, Norrbärke och Söderbärke socknar.

10.3.1 Skattläggning av skogsfinnska nybyggen

De första skogsfinnarna i Västerbergslagen slog sig ner strax före år 1600, då bosättningar anlades vid Hörkensjöarna. Detta område tillhörde då Grangärde socken. Under det första årtiondet på 1600-talet röjdes ett betydande antal torp ända till Dalagränsen (R Broberg 1988, s.75).

Den första skattläggningen avseende de skogsfinnska nybyggarna i Västerbergslagen skedde år 1629, d.v.s. året innan finnarna i Nås socken blev skattlagda. Samtliga torp utom Bertil Bertilssons (ett halvt hemman) i N Hörken, antecknades i jordeboken som $\frac{1}{4}$ -dels hemman. Det var samma hemmantal som för torpen i Nås socken.

Grangärde socken

Hemman Motsv	Skattlagd Innehavare	Skeppund stångjärn
S Jörken ¹³	Pål Larsson	1
S Jörken	Per Henriksson	1
N Jörken	Bertil Bertilsson	2
N Jörken	Simon Henriksson	1
N Jörken	Henrik Andersson	1
N Jörken	Per Olofsson	1
N Jörken	Mårten Bengtsson	1
Yxen	Bertil Larsson	1
Nitten	Lars Joensson	1
Nitten	Jöns Jönsson	1
Nitten	Nils Matsson	1

Figur 17 (Källa: Västmanlands läns länsräkenskaper (landsboken) 1632)

Norrbärke socken

Hemman Motsv	Skattlagd Innehavare	Skeppund stångjärn
Ibbarbo	Eskil Larsson	1
Kittslingsberg	Olof Larsson	1
Kittslingsberg	Anders Simonsson	1
Bredsjön	Mats Nilsson	1
Bredsjön	Tomas Persson	1
Avlången	Mats Henriksson	1
Närsjön	Lars Mårtensson	1

Figur 18 (Källa: Västmanlands läns länsräkenskaper (landsboken) 1632)

Söderbärke socken

Hemman Motsv	Skattlagd Innehavare	Skeppund stångjärn
Järsjökälla	Henrik Wäre	1 1/2
Järsjökälla	Mårten Pålsson	1 1/2
Djurlången	Mats Huudhskinn	1 1/2
Sången	Lars Joensson	1 1/2
Bisen	Per	1
Tolsboberg	Staffan	1 1/2

Figur 19 (Källa: Västmanlands läns länsräkenskaper (landsboken) 1632)

¹³ Jörken skulle senare benämnas Hörken.

Som synes av figurerna 10 och 17-19 skattlades samtliga finska torp i Nås och Västerbergslagens socknar till samma slag av skattetitel, nämligen skeppundet. Även kvantiteten är i stort sett desamma i de nämnda socknarna, utom för torpen i Söderbärke socken, vilka ligger något högre. Det kan vara värt att notera att finnarna i Järsjökälla och Djurlången är antecknade med sina finska släktnamn Värri och Huskoinen.

10.4 Ore, Orsa och Rättviks socknar

10.4.1 Skogsfinsk kolonisation

Med början strax före 1620-talet koloniserades Rättvik och Ore socknar. De tidigaste nedsättningsbrev utfärdades år 1618. Tidpunkten för kolonisationsförloppet i Orsa finnmark är svår att fastställa. Skatten förefaller ha betalats via socknen (M Wedin 2007, s.113-114).

10.4.2 Skattläggning

När det gäller Ore, Orsa och Rättviks socknar blev finntorpen inte skattlagda i traditionell mening. Utan kronan bestämde att finnarna skulle betala "skatten" i råg, benämnd finnspannmål. Alltså samma skattepersedel som finntorpen i Ockelbo socken skulle betala. Vid en rannsaking i september 1663 bestämde man vilken skatt som skulle gälla för respektive hemman. Skatten skulle komma att redovisas på detta sätt för lång tid framöver (P Nordmann, s 38). Efter förfrågan av befallningsmannen för distriktet togs ärendet upp vid tinget i december 1694. Den specificerade förteckningen noterades i domboken.

Ore		Orsa	
Torp	Spannmål i antal Tunnor	Torp	Spannmål i antal Tunnor
Sefaståsen	1	Hamra	3
Korsåsen	1	Sandsjö	1
Finnshögst	1	Björkberg	2
summa	3	Tandsjö	2
Figur 20 (Källa Sandbergiska samlingarna Y:4 s. 3212)		Kvarnberg	1
		Rosentorp	1
		Untorp	1
		Miggsjö	1
		Summa	12
		Figur 21 (Källa Sandbergiska samlingarna Y:4 s. 3211)	

Rättvik

Torp	Spannmål i antal Tunnor	Stavrum rostved	Kol i antal Stigar	Dagsverken
Backa	1			
Byggningsjön	1 ¼			
Dalstuga		3	4 ½	2
Summa	2 ¼	3	4 ½	2
Figur 22 (Källa Sandbergiska samlingarna Y:4 s. 3209)				

Som synes av figurerna 20-22 skulle de olika hemmanen betala ett varierande antal tunnor råg. Finnspannmålen uppgick till totalt 15 tunnor "ritorkad råg". Torpet Dalstuga som enligt domboken anges vara gästgiveri betalade inte skatten i råg utan i rostved, kol och dagsverken (C Sandberg Y:4, s.3209-3214).

Enligt jordeboken 1725 uppgår hemmantalet i "Finnmarken" (Orsa finnmark) till 1 ¾ krono. Jordnaturen indikerar att torpen är upptagna på ägor som hävdades av kronan. Torpen antecknas som oskattlagda och deras ränta ska årligen betalas in natura med 12 tunnor och 6 fjärdingar finnspannmål. Jordeboksräntan är värderad till 28 daler 22 öre silvermynt.

Sett i efterhand skulle denna ovilja att ta på sig skatten visa sig vara katastrofal. Bruks- och gruvnäringen gjorde anspråk på den skog som finnarna utnyttjade. Många finntorp och hemman blev på 1700-talet utsatta för indrivningsförsök (M Wedin 2007, s.239).

Slutligen visas ett exempel på den omfattande flora av skattetitlar som fastställdes för finnarna. Det är de fyra s.k. Hinshyttfennarna i Husby socken som i räntepersedlar skulle betala:

Persedel	Kvantitet och mått
Skattekol	16 stigar
Dagsverken	24 st
Rovor	2 tunnor

Figur 23 (Källa Dalarnas landskapshandlingar 1619:2 Årliga räntan)

11 Värmland

11.1 Beskattning

Summariet över Skara stift 1540 omtalar från de flesta socknar i Värmland både matgivepenningar, oxepengar, 4 årliga hästar och 1/2 lispund kungsfodringssmör vart tredje år. Från Älvdals socken omtalas endast skattepenningar, s.k. driftepenningar, som uppges utgå enligt gammal ordning. Både oxeskatten och matgivepenningarna har sedan lång tid varit karaktäristiska för Värmland.

Jordeboken för år 1540 redovisar oxeskatt, utfyllnadspengar på oxarna, matgivepengar, skattepenningar från Älvdalen samt järnskatt från de södra socknarna och Värmlandsberg. Dessutom finns det en del smärre poster som skattelax och mårdskin.

År 1584 företog man en skattläggning i Värmland. I jordeboken för år 1585 framgår beskrivningar av ägorna i åker, äng, humlestänger mm. Generellt tillkommer nu en avgift i humle 1-2 markpund per man. Fodringen är som förut 4 årliga och 4 kungshästar. Även penningskatten i Älvdalen höjdes. Först år 1587 inkommer i jordeboken dagsverken till samma antal som de årliga hästarna. Räntan skulle därefter i varje fall t.o.m. 1640, bestå av oxskattepenningar, matgivepengar, humle, dagsverken och fodring (F Dovring 1951, s.371-372).

11.2 Fryksände socken

11.2.1 Bygd och befolkning

Fynd av stenåldersverktyg talar för att människor har befunnit sig på platsen sedan den tiden. De kamerala längderna redovisar bosättningar från 1500-talets början. Av dessa framgår att den huvudsakliga bebyggelsen i socken var koncentrerad till sedimentbygden vid norra Fryken och de dalgångar som löper samman där. Byarna Östmark, Sörmark och Millmark var bygdens utposter i väster vid tiden för finnarnas inflyttning i området (Y Nilsson 1950, s.9-10).

Det faktum att oxeskatten var huvudskatt, tyder på att sädesproduktionen var ringa, medan boskapsskötseln var förhållandevis högt uppdriven.

11.2.2 Skattläggning i svenskbygden

Enligt jordeboken år 1649 är i det närmaste samtliga svenskhemman i Fryksände socken av skattenatur. Av 45 skattehemman var en tredjedel hela, medan resten hade varierande hemmantal; det minsta 1/8 dels hemman. Som kronojord betraktades endast det s.k. kyrkbolet Stommen. Det fanns ytterligare ett kronohemman, men det var röjt av en finne.

Svenskbygdens skattehemman var enligt samma jordebok antecknade för följande skattetitlar:

- oxskatt
- matgivepenningar
- tullpenningar
- humle
- dagsverken
- årliga hästar
- konungshästar

Sammanställningen av skattepersedlarna var därmed i stort sett de samma som vid slutet av 1500-talet.

Det högst beskattade hemmanet var

Hemman Motsv.	Skattlagd Innehavare	Oxe- skatt	Mat- give- penn	Tull- penn	Hum le	Dags verk	Årl. hästar	Kon. hästar	Summa		
		öre	öre	öre	mark				Dr	mk	öre
Råda	Nils	11	1	18	1	4	4	4	9	23	-

Figur 24 (Källa: Jordebok för Värmland 1650)

Råda som alltså var ett helt skattehemman var värderat till 11 öre; motsvarande en skatt på drygt 5 daler smt. Hemmanets totala skattebelopp var 9 daler och 23 öre. Det var ett lika stort belopp som de endast tjugo år tidigare skattlagda finntorpen i Västerdalarna och Västerbergslagen hade värderats till.

11.2.3 Skattnöjning av skogsfinnska nybyggen

Den finska bosättningen i norra Fryksdalen började kring mitten och slutet av 1630-talet med upptagningar av Lekvattnet, en västlig utmark av Fryksände socken och det söderut liggande Spettungen. Huvuddelen av torpen skulle sedan komma att tas upp under mitten av 1640-talet. Alla torp röjdes på mark tillhörig olika skattehemman i svenskbygden. Av domböckerna framgår att finnarna förefaller ha köpt marken av svenskbönderna eller bolbyn, se även ovan sidan 12.

Skattnöjning 1640-1650

De upptagna torpen skulle komma att redovisas första gången i jordeboken för år 1649, alltså fem år senare än uppröjningen. I nämnda jordebok är förtecknade tolv nybyggen, varav elva av skattenatur och ett av krononatur. Det senare som fick namnet Spettungen var då redan skattnöjt.

Hemman Motsv.	Skattlagd Innehavare	Städje penn	Foder Nöts- penn	Dags verk	Årl. hästar	Kon. hästar	Summa		
		Mk	Mk				dr	mk	Öre
Spettungen	Pål Matsson	7	6	1	1	1/2	1	14	4 1/2

Figur 2 (Källa: Jordebok för Värmland 1649)

Spettungen är antecknat som ett 1/4-dels kronohemman. Det röjdes på mark som benämndes Spettungskogen och som vid denna tid brukades av Torsby hemmans ägare. Som kan ses av figur 24 skulle finnen betala städjepennningar, som var en slags avgift till kronan för nyttjande av hemmanet (J G Branting del 3, s.298). En särskild egenhet för kronohemmanen var också fodernötspenningarna eller boskapspenningarna. I övrigt utgick skatten i samma titlar som för svenskhemmanen.

Året efter tas nybyggena efter skattnöjning in i jordeboken.

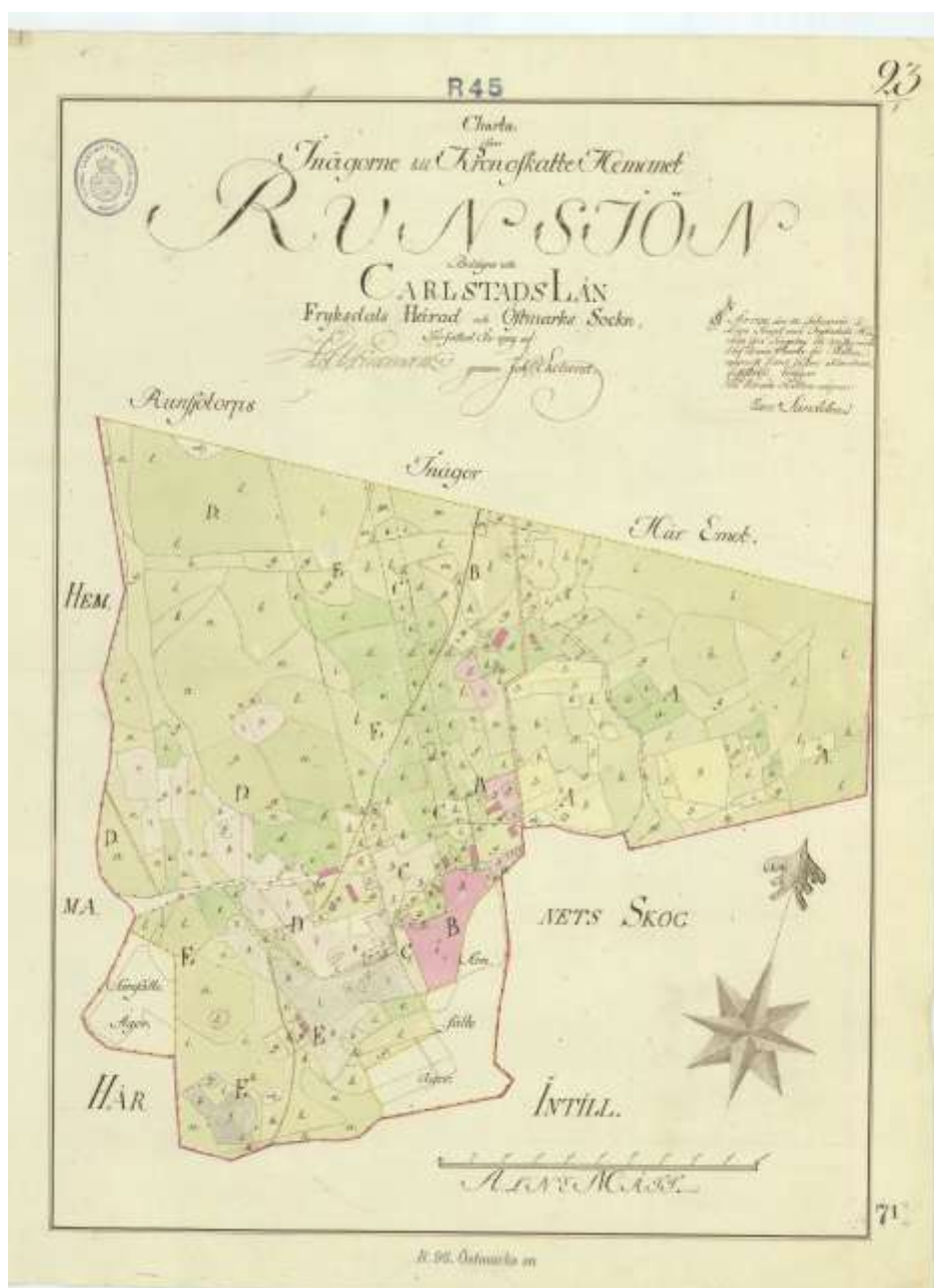
Hemman Motsv.	Skattlagd Innehavare	Oxes katt	Dags- verken	Årliga hästar	Konungs hästar	Summa		
						dr	mk	öre
Lekvattnet	Daniel	1	1	1	1	1	12	9 3/5
Lekvattnet	Pål	1	1	1	1	1	12	9 3/5
Bresjön	Sigfrid	1	1	1	1	1	12	9 3/5
Runnsjön	Lars	1	1	1	1	1	12	9 3/5

Ulvsjön	Mats	1	1	1	1	1	12	93/5
Röjdosen	Erik Kart	1	1	1	1	1	12	93/5
Mangen	Per Persson	1	1	1	1	1	12	93/5
Gransjön	Eskil	1	1	1	1	1	12	93/5
Röjdosen	Klemet Eriksson	1	1	1	1	1	12	93/5

Figur 26 (Källa: Jordebok för Värmland år 1650)

Samtliga nybyggen i figur 25 lades till skatt som $\frac{1}{4}$ dels skattehemman; samma jordnatur som respektive bolby. Huvudskatten var i likhet med svenskbygdens hemman uttryckt i oxeskatt. Samtliga nybyggen skattlades till samma slag av skattetitel och till samma nivå. I likhet med andra $\frac{1}{4}$ -delshemman i socknen uppgick det totala skattebeloppet till drygt 1 daler och 12 öre.

Figur 27 Karta över Runnsjön i Östmarks socken, tidigare Fryksände socken, Lantmäteristyrelsens arkiv

I samma jordebok förtecknas även ett antal finska nybyggare:

Nybygge	Innehavare
Rattsjöberg	Henrik
Mossvattnet	Henrik Göransson
Mulltjärn	Henrik Henriksson
(Tväråna)	Pål Kart
(Röjdaset)	Erik Puran

Figur 28 (Källa: Jordebok för Värmland 1650)

Dessa nybyggen var dock ännu inte skattlagda, utan de flesta av dem skulle bli det senare under 1650-talet (R Broberg 1988 s.113). Torpet Rattsjöberg röjdes på den s.k. Rattsjöbergskogen som var en kronoskog brukad under Fensbol hemman (Jordebok för Värmland 1643). Det bör noteras att två av finnarna uppträder under sina släktnamn.

Efter denna avslutande beskrivning rörande Värmland och Fryksände socken är det dags att avrunda projektarbetet med sammanfattning och slutsatser.

12 Sammanfattning och slutsatser

Inledningsvis ställdes följande frågor:

- Gjorde man vid skattläggningen någon skillnad mellan skogsfinska och svenska nybyggen gällande skattenivå och skattesatser?
- Fanns det några skillnader av regional art i denna process?

Gästrikland

För undersökningsområdena gällde att jordskatten fastställdes i markland/öresland för såväl de först upptagna skogsfinska torpen som de svenska nybyggena. Befintliga svenskhemman var av skattenatur, medan de finska nybyggena i varje fall inledningsvis betraktades som kronotorp.

I Ovansjö skattlades de skogsfinska torpen till samma slag av skattetitlar som i svenskbygden, d.v.s. skattejärn, dagsverken, årliga hästar och konungshästar. Skattebeloppen var initialt högre än för de svenska torpen, men skulle senare komma att ligga på ungefär samma nivå. Ockelbo sockens finntorpare skulle dock betala den årliga räntan i skatteråg, vilket var en klar avvikelse från den sedvanliga skattläggningen. Skattebetalningen, vilken troligen var grundad på en överenskommelse med finnarna, var sannolikt en anpassning till deras främsta näringsfång.

Dalarna

Jordskatten fastställdes i undersökningsområdena i markland/öresland. De befintliga svenska hemmanen var av skattenatur och betalade sin årliga skatt i den omfattning som kronan hade bestämt sedan lång tid tillbaka: markgäldspenningar, stavrum ved och dagsverken. Men de nyupptagna torpen i Dalarna skulle komma att skattläggas till ett mycket varierande antal olika skattetitlar.

De skogsfinska torpen i undersökningsområdena togs upp på mark som kronan senare skulle göra kraftfulla anspråk på, sockenallmanningarna. Det medförde att kronan kunde utnyttja möjligheten att välja den skattitel som var mest lämplig i det enskilda fallet. För Västerbergslagen och Västerdalarna gällde därför att nybyggarna skulle betala sin huvudskatt med 1-2 skeppund stångjärn. Det är dock märkligt i Västerdalarnas fall eftersom det inte förekom något bergsbruk där. I Österdalarna var förhållandena helt andra. Medan Ore och Orsa socknars skogsfinska torpare skulle betala skatteråg med ett visst antal tunnor per torp, skulle Rättviksfinnarna förutom skatteråg även svara för ved och kol. Orsa sockens finntorp blev aldrig skattlagda under 1600-talet, vilket skulle leda till betydande svårigheter när bruken började ställa krav på dem.

Värmland

De befintliga svenskhemmanen i undersökningsområdet var av skattenatur och betalade räntan eller skatten enligt den gamla ordningen uppdelad på som högst sju olika titlar: oxeskatt, matgivepenningar, tullpenningar, humle, dagsverken, årliga hästar och konungshästar. De finska torpen som röjdes på skattejord skattlades till samma slags titlar

som svenskbygdens hemman, men till ett mindre antal, oxeskatt, årliga hästar och konungshästar.

Även följande frågor ställdes initialt, men kan med hänsyn till den tid som stått till förfogande inte besvaras:

- Förändrades skattdrägningen i något avseende över tiden?
- Under 1600-talet utfärdades tre s.k. skogsordningar. En av dem publicerades inom ramen för undersökningsperioden. Har utgivningen av den på något sätt påverkat förfarandet? Hölls några rannsakingar i anledning av den?
- Vilka effekter fick skattdrägningen för de skogsfinnska nybyggarna? Skiljde de sig på något sätt från de svenska nybyggarna?

Frågorna är dock relevanta och kan sannolikt belysas i en utvidgad studie. Det är ett arbete som jag hoppas få komma tillbaka till.

Ordförklaringar

SAOB nedan innebär en hänvisning till Svenska Akademiens ordbok.

Ord	Betydelse
Avkortning	Om penningar eller penningars värde: avdrag, minskning, reduktion etc. (SAOB).
Boskapspenningar	Benämning på en vid riksdagen 1620 beviljad, ursprungligen efter boskapsbestånd (och utsäde) beräknad skatt, som år 1642 förvandlades till en efter mantal utgående grundränta (SAOB).
Byggningshjälpen	Allmogens skyldighet att bygga och underhålla fästningar, slott, kungsgårdar och dylika (SAOB).
Dagsverke	I fråga om åkerbruks-, byggnads-, gruvarbete m. m., efter dag och person beräknad arbetsprestation som redan under medeltiden utkrävdes av konungarna för uppförande av borgar och fästen samt för kungsgårdarnas bruk. Och som längre fram blev en under jordeboksräntan inlagd, i regel endast från krono- och skattehemman utgående regelbunden skatt, hvilken (i vissa fall) kunde utbytas mot penningavgifter och numera gäldas med penningar (SAOB).
Fodernötspenningar	Se boskapspenningar.
Gäldskatter	Extraskatter som togs ut i penningar och efter taxering (I Jonsson, 1971, s.42)
Gårdskatter	Extraskatter som togs ut i varor och efter mantal (I Jonsson 1971, s.42)
Hundrade	Större, sammanfattande enhet vid stycketalsräkning; särskilt i fråga om osmundsjärn, spik, bräder, tallrikar och skedar, sydfrukt m.m., ett hundra tjugo stycken, tio tolfter eller dussin, sex tjog, storhundrade (SAOB).
Jordtal	För skattläggning fastställt tal som anger storleken (med hänsyn till skatteförmågan) av jordegendom enligt viss (i olika trakter och under olika tider växlande) måttsenhet. Sedan övergående dels i betydelsen måttsenhet som användes vid jorduppskattningen, indelningsgrund för skattläggningen, skattetal, dels i betydelsen jordegendom (av viss storlek) (SAOB).
Konungshästar	Skattepersedel, vilken rörde kronan tillhöriga hästar som (turvis) underhölls av bönderna; även om skatteprestation av annat slag som lämnades i stället för dylikt underhåll (SAOB).
Lispund	Äldre, i Skandinavien, norra Tyskland och östersjöländerna

	använd viktsenhet, i allmänhet motsvarande 20 skålpund och enligt det vanligaste svenska viktsystemet (den s.k. viktualievikten) i det närmaste lika med 8,5 kg (SAOB).
Mantal	Ursprungligen antal män eller (besuttna) bönder som grund för utgörande av skatt och dylikt, som utgick lika för var och en eller så att fullt skattebelopp erlades av s.k. hela bönder och halvt, fjärdedels osv. skattebelopp av s.k. halva resp. fjärdedels bönder. "Bondetal", motsatt: "jordtal"; sedermera småningom övergående till ett mått för en jordegendoms kamerala storlek (eller använt som beteckning för jordegendom mätt med detta mått) (SAOB).
Mark	Myntenhet i utländska och äldre svenska myntsystem och däremot svarande mynt. En mark indelades i 8 öre eller 192 penningar (SAOB).
Matgivepenningar	Ursprunget är dunkelt, men kan antas härröra från en skyldighet att tillhandahålla livsmedel och andra varor till underhåll vid något förnämligt besök i provinsen (R Broberg 1952).
Osmund	1) Stycke av (svenskt) smidbart järn framställt genom färskning av järnmalm eller tackjärn i ugn eller härd, 2) dels om avlångt dylikt järnstycke vägande omkring 3,5 hg (stundom även använt som betalningsmedel, i synnerhet vid erläggande av skatt eller avgift (SAOB).
Revning	1) Uppmätning och utstakning av gränserna för arealen av jordområde, åkrar, betesmark, skog och dylika. För uppmätningen användes en rev/stång/lantmätarkedja eller liknande. 2) Uppmätning och värdering för skattläggning av jordområde, jordegendom, skog och dylikt (SAOB).
Rostved	Skattepersedel. Ved avsedd för eller använd till rostning av malm och dylikt (SAOB).
Skattepersedel	Se skattetitel.
Skattetitel	1) Beteckning för slag av skatt, 2) Beteckning i jordebok och dylikt för slag av kameral jordnatur, 3) Även beteckning för kameral måttsenhet (skatteenhet) för jord (SAOB).
Skeppund	Viktsenheten användes ursprungligen i fråga om varor som transporterades med fartyg i Skandinavien, norra Tyskland och Östersjöländerna. I allmänhet motsvarande 20 lispund och enligt det vanligaste svenska viktsystemet (den s.k. viktualievikten) i det närmaste lika med 170 kg (SAOB).
Stavrum	Vid mätning av ved (särsk. för gruvdrift och kolning) använt mått av efter tid och ort växlande storlek. En stav användes som mätstång eller famnstake. "Itt helt staffrum weedh skall wara .. (3 1/2) alen breeth och sammalunda högtt" (SAOB).

Stig	Kolmått rymmande 24 tunnor (senare även rymmande 12 tunnor). Även förekommande dels i uttrycket <i>stor stig</i> , kolmått rymmande 24 tunnor, dels om vagnskorg eller dylikt (av sådan rymd och för transport av kol) (SAOB).
Stångjärn	Till stång med enkelt snitt utvalsat eller utsmitt smidesjärn (SAOB).
Städjepenningar	(Årlig) ränta i form av städja, räknad som ränta (SAOB).
Taxepenningar	Pengar erlagda eller bestämda att erläggas i skatt; särskilt om skatt erlagd eller bestämd att erläggas av prästerskapet (SAOB).
Tunna (spannmål)	Vid 1580-talet användes en uppbördstunna rymmande 127 liter (S O Jansson 1995, s.276).
Årliga hästar	Se konungshästar.

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Domböcker Kopparbergs län

Domböcker Järna tingslag

Domböcker Nås tingslag

Domböcker Äppelbo tingslag

Riksarkivet i Stockholm (RA)

Kammararkivet (KA)

Landskapshandlingar och länsräkenskaper

Landskapshandlingar

Gästrikland

Kopparberg

Värmland

Länsräkenskaper/Jordeböcker

Gästriklands län

Kopparbergs län

Värmlands län

Västmanlands län

Värmlandsarkiv

Domböcker Värmlands län

Domböcker Fryksdals härad

Domböcker Älvdals härad

Tryckta källor och litteratur

Bladh, Gabriel. 1995. *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler*. Forskningsrapport 95:11. Höskolan i Karlstad.

Bladh, Gabriel & Wedin, Maud. 2005. *Att på willmarken torpestellen optaga*. Skogsfinsk migration och kolonisation i Sverige under 1500- och 1600-talen. I Bladh, G & Kuvaja, Ch (red): *Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer i Sverige och Finland från Gustav Vasa till nutid*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.

Boethius, Bertil. 1957. *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre vasatid*. Kungl. Vitterhets historie- och antikvitets akademiens handlingar. Historiska serien 1. Stockholm.

Branting, Johan Gustaf. 1831. *Handbok innehållande uppgift af de fläste från äldre tider intill och med år 1825 utkomne svenska författningar. Del I-III*. Örebro.

Broberg, Richard. 1952. *Jordebok för Värmland 1540*. Nationen och Hembygden VI. 1952. Skriftserie utgiven av Värmlands nation i Uppsala och föreningen Nationen och Hembygden. Uppsala.

Broberg, Richard. 1988. *Finsk invandring till mellersta Sverige*. Skrifter utgivna av Föreningen för Värmlandslitteratur 7. Karlstad.

Carlsson, Mauritz. 1915. *Bidrag till utredning af den värmländska afoittringsfrågan*. Stockholm.

Dovring, Folke. 1951. *De stående skatterna på jord 1400-1600*. Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. Lund.

Gothe, Richard. 1988 (1945). *Medelpads finnmarker*. Faksimilutgåva, Sundsvall. Originalutgåva 1945, Stockholm.

Gothe, Richard. 1989 (1942). *Hasselafinnar*. Faksimilutgåva, Sundsvall. Originalutgåva 1942, Stockholm.

Gothe, Richard. 1993 (1948). *Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland*. Faksimilutgåva, Mora. Originalutgåva 1948, Stockholm.

Jansson, Sam Owen. 1995. *Måttordboken*. Nordiska museets förlag. Stockholm.

Jonsson, Ingvar. 1971. *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid*. Kungl. Skytteanska samfundets samlingar. Umeå universitet.

Järbo hembygdsförening. 1982. *Järbo i Gästrikebygd*. Malung.

Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst. 1984. *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. Borås.

Leyonmarck, C U. 1820. *Register öfver den utaf framledne Herr Cancellie-Rådet och Riddaren Anders Anton v Stjerneman gjorde samling af Riksdagsbeslut, Bevillningar, Arfföreningar,*

Regementsformer, Resolutioner på Ståndens Allmänna Besvär, m.m.ifrån år 1521 til år 1731 inklusive; Stockholm.

Löow, Kjell. 1977. *Svedjefinnar – om 1600-talets finska invandring i Gävleborgs län*. Rapport nr 1985:1 från Läns museet i Gävleborgs län. Gävle.

Montelius, Sigvard. 1962. *Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600-1865*. Geographica nr.37. Uppsala.

Montelius, Sigvard (red). 1979. *Järna, Nås och Äppelbo – ur tre socknars historia. Del I*. Utgiven av Vansbro kommun.

Nilsson, Yngve. 1950. *Bygd och näringsliv i norra Värmland*. En kulturgeografisk studie. Lund.

Nordlander, Johan. 1910. *Den skogsfinska invandringen i Gästrikland*. Norrland. Småskrifter, utgifna af Norrländska Studenters Folkbildningsförening. Uppsala.

Nordmann, Petrus. 1994. *Finnarne i mellersta Sverige*. Faksimilutgåva, Malung. Originalutgåva 1888. Helsingfors.

Pallin, Britta. 1977. *Bälg och bondelag. Några drag i jordfördelning och uppodling i Västerdalarnas södra del 1539-1670*. Meddelanden från kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet Nr B 34.

Riksskatteverket. 1983. *De svenska skatternas historia*. En artikelserie publicerad i RSV Info åren 1982-1983.

Stenman, Lennart. 1998. *Rätten till land och vatten ur ett svedjefinskt perspektiv*. Forskningsrapport 98:6, Högsolan i Karlstad.

Tvengsberg, Per Martin. 1981. *Svedjebruket på finnskogen*. Tidskrift för Värmländsk kultur nr 2/1981.

Vansbro kommun. 1991. *Järna Nås Äppelbo. Ur tre socknars historia*. Malung.

Wedin, Maud. 2000. *Rapport från Finnbygdskonferensen i Härnösand/Viksjo 26-29 augusti 1999*. Rapporter från Geografiska Föreningen Mitthögskolan i Härnösand. Rapport nr 1/2000. Härnösand.

Wedin, Maud. 2006. *Skogsfinnarna i Skandinavien*. Finnbygdens förlag och FINNSAM. Falun.

Wedin, Maud. 2007. *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*. Geografisk institutt. Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet. Falun.

Wernstedt, Monica. 1979. *Fastighetsrättens historia*. Stiftelsen Juristförlaget vid Stockholms universitet. Stockholm.

Winberg, Christer. 1985. *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.

Wirsell, Gunnar. 1968. *Kronans jordeböcker*. Institutet för offentlig och internationell rätt. Lund.

Östlund, Lars (red.) 1997. *Människan och skogen*. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria. Lund.